
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

The General Conditions of Production and Infrastructure: the case of post civil-war Greece. D.Phil Thesis, Division of Urban and Regional Studies, University of Sussex, 1990

ΠΑΝΤΟΛΕΩΝ ΣΚΑΓΙΑΝΗΣ

Η διατριβή αποτελείται από δύο μέρη: το πρώτο εξετάζει τις αστικές και μαρξιστικές προσεγγίσεις στις Γενικές Συνθήκες Παραγωγής (ΓΣΠ) και στην Υποδομή, από θεωρητική και εφαρμοσμένη όποψη, ενώ το δεύτερο προσπαθεί να ερμηνεύσει την υπέρμετρη ανάπτυξη του κεφαλαίου υποδομής στην Ελλάδα.

Μια πρώτη επισκόπηση και κριτική της αστικής θεωρίας της ακτούχιας της αγοράς (Musgrave), των αναπτυξιακών θεωριών των σταδίων (Hirschman, Rostow) και της μεγάλης ώθησης (Rosenstein-Rodan) ανέδειξε τα βασικά προβλήματα αυτών των θεωριών, δηλας είναι αυτά του εμπειρισμού, της αδυναμίας διάκρισης μεταξύ παραγωγής και λειτουργίας, του φετιχισμού του κράτους και του κεφαλαίου, της ανισορικότητας και της αδυναμίας ερμηνείας της σύγχρονης πραγματικότητας, καθώς οι θεωρίες αυτές διεκδικούν τη νομιμότητά τους διαχρονικά.

Οι προσεγγίσεις αυτές έχουν προφανώς καθορίσει τις σύγχρονες αστι-

κές αντιλήψεις για την ανάπτυξη της υποδομής και εκφράζονται στις κυριαρχούσες απόψεις τόσο στις ΗΠΑ (όπου για την υποδομή θεωρείται ως πιο σημαντικό το ιδιωτικό κεφάλαιο) όσο και στην Ευρώπη (όπου θεωρείται πιο σημαντική η δραστηριότητα του δημόσιου τομέα) όπου πιο χαρακτηριστική είναι η προσέγγιση του Biehl, αποτέλεσμα της οποίας είναι η έρευνα για την υποδομή στις περιφέρειες της ΕΟΚ των δέκα.

Σε αντίθεση με αυτή την κατεύθυνση των αιστικών προσεγγίσεων, η θεωρία του Marx, που βασικά αναπτύσσεται στα Grundrisse, εισάγει την έννοια των Γενικών Συνθηκών Παραγωγής ορίζοντάς την ως οποιαδήποτε διαδικασία που αποτελεί προϋπόθεση, βοηθά ή αυξάνει τις παραγωγικές δυνάμεις και την κυκλοφορία του κεφαλαίου. Η μαρξική θεωρία έχει μεγαλύτερες δυνατότητες να ερμηνεύσει τα φαινόμενα, καθώς παρουσιάζει έναν υψηλότερο βαθμό ιστορικής ευαισθησίας, συνθετότερους και ακριβέστερους ορισμούς, κλπ.

Στον Marx βρίσκουμε επίσης πρωτότοπες, αν και λίγο αδιαμόρφωτες, απόψεις για τη διαφοροποίηση μεταξύ της παραγωγής και λειτουργίας των ίδιων των ΓΣΠ. Ο Marx θεωρεί ότι το υποκείμενο των ΓΣΠ στον αναπτυγμένο καπιταλισμό είναι το κεφάλαιο. Αυτό είναι πολύ σημαντικό για την κατανόηση των σύγχρονων τάσεων της ιδιωτικοποίησης. Κατά τον Marx οι ΓΣΠ χρησιμεύουν κυρίως στην οικονομία εξόδων κυκλοφορίας και εξόδων σταθερού κεφαλαίου, ενώ τα χαρακτηριστικά του μεγάλου μεγέθους, της κερδοφορίας, της ανταλλαξιμότητας και της γενικότητας είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένα μαζί τους.

Οι σύγχρονες μαρξιστικές προσεγγίσεις επαναφέρουν σε κάποιο βαθμό τη συζήτηση για τις ΓΣΠ. Στην πλειοψηφία τους τις θεωρούν ως συντακτικά στοιχεία του κράτους, και δίνουν έμφαση στο ρόλο που οι ΓΣΠ διαδραματίζουν κατά τις καπιταλιστικές κρίσεις. Μπορεί κανείς να τις διακρίνει σε πέντε βασικές κατηγορίες: α) στις θεωρίες γύρω από την συζήτηση για τη μεθοδολογική συναγωγή του κράτους [state derivation debate, Staatsableitung] (Hirsch, Altvater, κλπ.) που αντιλαμβάνεται τις ΓΣΠ και την υποδομή σχεδόν αποκλειστικά ως λειτουργία του κράτους. Εξαίρεση εκεί αποτελεί ο Laerpe που βρίσκεται πολύ πλησιέστερα στην άποψη του ίδιου του Marx; β) στην προσέγγιση των Συλλογικών Μέσων Κατανάλωσης (Lojkine, Castells, Preteceille, κλπ.); γ) στην «κεφαλαιακή λογική» του Harvey; δ) στις προσεγγίσεις που εισάγουν την υποδομή μέσω των εννοιών και θεωριών που σχετίζονται με τη γαιοπρόσοδο (Lamarche, Lipietz, Dickens); ε) τέλος, στη «νέα γεωγραφία» (Massey, Sayer, Walker, Storper, Scott, κλπ).

Λαμβάνοντας ως βάση τη βασική μαρξική προσέγγιση και αξιοποιώντας τη σύγχρονη μαρξιστική συζήτηση, η διατριβή εξετάζει τις διάφορες κατηγορίες της υλικής υποδομής, των «νέων υποδομών» και των εννοιών των Συλλογικών Μέσων Κατανάλωσης και Γενικών Συνθηκών Αναπαραγωγής της Εργατικής Δύναμης.

Δίδεται έμφαση στις ιδιότητες των ΓΣΠ και της υποδομής, στη σχέση τους

με το κράτος, στο ρόλο που παίζουν στην κοινωνική διαδικασία παραγωγής σε σχέση με τις κρίσεις του καπιταλισμού, και στη σχέση τους με το χώρο.

Ειδική προσοχή δίδεται στους παράγοντες που μπορούν να οδηγήσουν στην κατανόηση των πρόσφατων τάσεων της εμπορευματικοποίησης, ιδιωτικοποίησης, και του μετασχηματισμού των ΓΣΠ σε «ειδικές» (particularisation), ως διαδικασιών συνδεδεμένων με τη μεταβατική περίοδο προς τα ευέλικτα μετα-φροντικά μοντέλα συσσώρευσης. Προτείνεται ότι αυτές οι διαδικασίες είναι ιδιαίτερα σχετικές με τις «νέες υποδομές», ειδικότερα δε με τις τηλεπικοινωνίες και την τεχνολογία πληροφορικής, και ότι αποτελούν μέρος των νέων επιχειρησιακών στρατηγικών της ευελιξίας και των οικονομιών στόχου.

Η διατριβή παρουσιάζει συνοπτικά την προσέγγιση των «νέων υποδομών». Η προσέγγιση αυτή προτείνει ότι οι συνεχείς αλλαγές στις μεταφορές και επικοινωνίες επιβάλλουν διαφορετικές πολιτικές δημιουργίας ή παροχής στοιχείων υποδομής. Οι πολιτικές αυτές στοχεύουν να ανταποκριθούν στις νέες ανάγκες της υπό αναδιάρθρωση βιομηχανίας, στη διάχυση και διαφοροποίησή της, καθώς και στις νέες αυξημένες απαιτήσεις διαχείρισης των δοών πληροφορίας και εμπορευμάτων. Η τεχνολογική εξέλιξη κατέστησε δυνατό να υπερνικηθούν σε μεγάλο βαθμό τα προβλήματα του «αποκλεισμού» και της «αδιαιρετότητας» που αποτελούσαν βασικούς λόγους για τους οποίους πολλές από τις ΓΣΠ και τις υποδομές παρέμεναν υπό την αιγίδα του κράτους. Παράλληλα, διαπιστώνεται ότι ο διαχωρισμός ανάμεσα στις γενικές και τις ειδικές συνθήκες παραγωγής άρχισε να γίνεται πιο δυσδιάκριτος λόγω της αυξανόμενης συμμετοχής της βιομηχανίας στην κατασκευή των νέων δικτύων υποδομής και της διαπλοκής μεταξύ των φάσεων της παραγωγής, της εγκατάστασης δικτύων και της λειτουργίας, συμπεριλαμβανομένων των νέων υπηρεσιών.

Οι χωρικές επιπτώσεις γίνονται προφανείς καθώς οι «νέες υποδομές» συνεισφέρουν τα μέγιστα στη δημιουργία και ενίσχυση νέων βιομηχανικών και αστικών συγκεντρώσεων, δπως και στην παρακμή και αναδιάρθρωση των παλαιότερων. Έτσι, ευνοείται η συγκρότηση βιομηχανικών συγκεντρώσεων που βασίζονται στην «πληροφοριοποίηση» (informationalisation) της κοινωνίας. Παρατηρείται επίσης ένας έντονος ανταγωνισμός πόλεων, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται νέες χωρικές ανισομετρίες που συνοδεύουν μια νέα διαίρεση της εργασίας.

Το δεύτερο, εμπειρικό, μέρος της διατριβής εξετάζει το μετεμφυλιακό καθεστώς συσσώρευσης στην Ελλάδα. Κάνοντας ορισμένες παραδοχές, η υποδομή ορίζεται εμπειρικά ότι περιλαμβάνει τις κατηγορίες «κατοικία», «άλλα κτίρια» και «κατασκευές» του κατά τους εθνικούς λογαριασμούς «είδους κεφαλαίου». Οι ΓΣΠ ορίζονται ως η κατηγορία «οικονομικές λειτουργίες» των εθνικών λογαριασμών που συμπεριλαμβάνει τις δραστηριότητες «εγγειοβελτιωτικά», «ενέργεια», «μεταφορές και επικοινωνίες», «καταστήματα» και «διάφορα».

Η ποσοτική και ποιοτική έρευνα που ακολουθεί επιβεβαιώνει τη διαδι-

κασία της εντατικοποίησης του καθεστώτος συσσώρευσης και την ύπαρξη διαφορετικών χαρακτηριστικών περιόδων. Το ελληνικό καθεστώς συσσώρευσης, που σήμερα είναι σε κρίση, χαρακτηρίζεται από προκατάληψη-χλίση (bias) προς τις κατασκευές και τις «παλαιές υποδομές». Επιχειρηματολογείται ότι αυτό συμβαίνει διότι κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο ο δύκος των επενδύσεων (από πλευράς απόλυτων μεγεθών, ρυθμών ανάπτυξης, περιφερειακής κατανομής, κλπ.) κατευθύνθηκε προς δραστηριότητες συνδεδεμένες με την υποδομή. Οι συγκρίσεις με τα υπόλοιπα κράτη της ΕΟΚ των δέκα δείχνουν ότι το μεγάλο ειδικό βάρος των υποδομών (έναντι των κατηγοριών του «μηχανολογικού εξοπλισμού» και «μεταφορικών μέσων») αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα. Αυτή η προκατάληψη-χλίση καθορίστηκε και υλοποιήθηκε από τη διαδικασία της κατασκευής, που έγινε ο πρωθητικός παράγοντας της ελληνικής οικονομίας, αλλά και από το κράτος που αποδείχθηκε ότι παίζει σημαντικό ρόλο στην αναπαραγωγή της προκατάληψης-χλίσης.

Το γενικό πλαίσιο των τάσεων έδειξε αφενός μεν την κυριαρχία των υποδομών που ήταν 1,2 έως 3 φορές μεγαλύτερες από τις μη υποδομές, αφετέρου δε μια σταδιακή διαχρονική πτώση των υποδομών.

Οι τομείς της κατοικίας στον ιδιωτικό τομέα και των κατασκευών στον δημόσιο αποδείχθηκαν κυρίαρχοι. Στις ΓΣΠ εντοπίζεται μια ανησυχητική τάση της ανάμεξης του ιδιωτικού τομέα, καθώς και μια ανησυχητική τάση του δημόσιου τομέα στις Ειδικές Συνθήκες Παραγωγής (ΕΣΠ).

Η αντίστοιχη επεξεργασία των στοιχείων ως προς τη γεωγραφική τους κατανομή έδειξε ότι η πόλωση των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου στη μετακομητική παραγωγή ήταν σημαντικά μεγαλύτερη από αυτήν των ΓΣΠ και των κατασκευών (δημοσίων και ιδιωτικών μαζί).

Έξετάζεται επίσης το ερώτημα, γιατί τόσο η συγκριτικά ισχυρή θέση της χώρας στις επενδύσεις σε υποδομή όσο και η διασπορά των επενδύσεων αυτών σε όλο το γεωγραφικό της χώρο δεν κατόρθωσαν να εμφανίσουν ένα αξιόπιστο αποτέλεσμα, και γιατί η Ελλάδα έμεινε ως προς την υποδομή στις τελευταίες θέσεις της ΕΟΚ των δέκα διατηρώντας ισχυρά χαρακτηριστικά «υπο-χρήσης» των υποδομών στην περιφέρεια και «υπερ-χρήσης» τους στο κέντρο.

Σαν απάντηση στα ερωτήματα αυτά η διατριβή τοποθετεί ορισμένα ζητήματα. Το πρώτο σχετίζεται με την αντίληψη που υπάρχει για τον παραγωγικό ή όχι χαρακτήρα των υποδομών και τη σχέση τους με τη λεγόμενη παραγωγική δραστηριότητα. Το δεύτερο ζητήμα έχει σχέση με το σχεδιασμό και προγραμματισμό όπου παρατηρείται ένας ιδιότυπος ευκαιριακός συνδυασμός διοικητικής και οργανωτικής αναρχίας και υπερουγκεντρωτισμού. Ο προγραμματισμός-σχεδιασμός αποδεικνύεται κατά κανόνα επιφανειακός χωρίς στοιχειώδεις δημοκρατικές, συμμετοχικές διαδικασίες, ενώ συνήθως εννοούνται τα στενά τοπικά και τα μεγάλα διεθνή συμφέροντα και το κατασκευαστικό κεφάλαιο και όχι η ευρύτερη εθνική ανάπτυξη βάσει ενός συγχροτημένου σχεδίου. Το τρίτο ζητήμα είναι σχετικό με το θεωρητικό πλαίσιο

και τα περιορισμένα δικαιώματα που παρέχει στους τοπικούς θεσμούς (είτε σ' αυτούς που κατά πλειοψηφία συμμετέχουν διορισμένοι, είτε στους άλλους που αποτελούνται από εκλεγμένους). Εδώ είναι χαρακτηριστική η πλημμελής υλοποίηση των διακηρυγμένων αποκεντρωτικών πολιτικών όπως και η αδρανοποίηση θεσμοθετημένων μέτρων δλων (ανεξαίρετα) των κυβερνήσεων.

Η διατριβή ερευνά περαιτέρω τους πιθανούς ιδιαίτερους λόγους της ανάπτυξης της υποδομής κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο και επιχειρεί να διερευνήσει τις διαφοροποιήσεις του καθεστώτος συσσώρευσης με κεντρικό άξονα την υποδομή. Συνοπτικά μόνο, μπορεί κανείς να αναφέρει ότι στην πρώτη περίοδο της εντατικής ανοικοδόμησης (1948-1962) η αναπτυξιακή στρατηγική συνίστατο στην κατασκευή υποδομών, με κεντρικά ελεγχόμενα έργα και ανάμεικη μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών, ενώ η έναρξη μεγάλων βιομηχανικών επενδύσεων καθυστερούσε. Ο σύρχος ήταν η δημιουργία των προϋποθέσεων της ίδιας της βιομηχανικής δραστηριότητας. Κατά τη δεύτερη περίοδο της εντατικοποίησης της συσσώρευσης (1962-1973) έγιναν σημαντικές επενδύσεις στη βιομηχανία, και η ανάπτυξη του κεφαλαίου υποδομής μεγάλωσε με τη σημαντική βοήθεια του κύκλου της αστικοποίησης, ενώ σταδιακά οι μεταναστευτικές τάσεις του κατασκευαστικού κεφαλαίου αυξήθηκαν. Κατά την τρίτη περίοδο, την μετά την πρώτη κρίση του 1973 και μέχρι το 1980, η προϊούσα απο-βιομηχανοποίηση και στροφή προς τους παραδοσιακούς κλάδους καθώς και η έλλειψη ικανών δημόσιων επενδύσεων συμπαρέσυραν την υποδομή στην κατιούσα. Η αντίδραση του κεφαλαίου υποδομής απέναντι στην κρίση ήταν η παραπέρα ένταση των μεταναστευτικών του τάσεων. Μετά το 1981 και μέχρι το 1984, με τη διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, η αναθέρμανση των δημόσιων παραμέτρων της υποδομής δεν θα σταθεί ικανή να ανατρέψει την καθοδική τάση. Η προσπάθεια αναθέρμανσης της οικονομίας και πάλι θα περάσει μέσα από εξαγγελία έργων χυρίως του είδους των «παλαιών υποδομών» (έξι μεγάλα έργα και μικρότερα διορυφικά) από τα οποία κανένα δεν στάθηκε δυνατό να ολοκληρωθεί. Ίσως ακόμη χειρότερα, όμως, η ρητορεία περί των νέων τεχνολογιών ελάχιστη ανταπόκριση βρήκε στο πεδίο της υλοποίησης. Η αναπτυξιακή διαδικασία στον τομέα των «νέων υποδομών» προσέκρουσε σε ανάλογα εμπόδια με αυτά που είχε προσκρούσει και η ανάπτυξη των «παλαιών υποδομών».

Έρχεται λοιπόν στο φως ότι ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός δεν είναι επαρκώς προετοιμασμένος για την απαιτούμενη μετάβαση στο στάδιο των νέων υποδομών και ότι οι ανεπάρκειες στο δημόσιο τομέα και η έλλειψη καπάλληλης βιομηχανικής στήριξης αποτελούν μείζονα εμπόδια. Δείχνεται ότι, ως αποτέλεσμα, η υιοθέτηση προωθημένων τεχνολογιών και τεχνολογίας πληροφορικής, παρά τη συνδρομή της ΕΟΚ, έχει καθυστερήσει και λόγω ακριβώς της καθυστέρησης αυτής εμφανίζει επιλεκτικότητα χώρου και χρήσης. Δεδομένης της έντασης του διεθνούς ανταγωνισμού, συμπεραίνεται ότι η διστακτικότητα των βημάτων αυτών θέτει σε κίνδυνο και σταθε-

ρά τείνει να υποβαθμίσει τη θέση της χώρας στο διεθνή καπαμερισμό εργασίας.

Small firms and flexible spesialisation in greek industry,
Ph.d. Thesis, Sussex University, 1988

ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ

Στόχος αυτής της διατριβής είναι να διερευνήσει κατά πόσο το βιομηχανικό μοντέλο της Ευελιξτής Εξειδύκευσης αποτελεί μια βιώσιμη και εφαρμοσιμή στρατηγική για την ελληνική «μικρή βιομηχανία». Για το σκοπό αυτό επιχειρείται: α) η ανάλυση της σημερινής κατάστασης που επικρατεί στο χώρο των μικρομεσαίων επιχειρήσεων καθώς και του ρόλου των τελευταίων μέσα στα πλαίσια της ελληνικής οικονομίας, β) ο εντοπισμός των πλεονεκτημάτων αλλά και των μειονεκτημάτων των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στη διάρκεια της χρίσης, γ) η εφιηνεία της αναπτυξιακής τους εμπειρίας μέσα στο χρόνο, και τέλος, δ) η διατύπωση υποθέσεων σε σχέση με τις μελλοντικές τους αναπτυξιακές προοπτικές και δυνατότητες.

Μια κεντρική υπόθεση της προσέγγισης που υιοθετείται είναι ότι η ανάλυση της μικρής βιομηχανίας δεν μπορεί να γίνει με τρόπο περιχαρακωμένο και στεγανό, που να αποκλείει δηλαδή την εξέταση των γενικότερων μακρο-οικονομικών τάσεων αλλά και τη δυναμική της μετακομήσης στο σύνολο της. Με όλα λόγια, αυτή η έρευνα στοχεύει στο ξεπέρασμα της καταχερματισμένης και αποκονωτικής εξέτασης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Αντίθετα, φιλοδοξεί να τοποθετήσει την προείδια της μικρής βιομηχανίας μέσα στο ιστορικό, το οικονομικό και το πολιτικό πλαίσιο που την περιβάλλει και την υποβαστάζει. Με αυτή την έννοια, η ανάλυση των τάσεων και προοπτικών της μικρής βιομηχανίας απαιτεί και προϋποθέτει την κατανόηση των μεγάλων αλλαγών που συντελούνται σήμερα διεθνώς στο πεδίο των βιομηχανικών δομών.

Η οικονομική κρίση που ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του '70, έχει πυροδοτήσει μια διαδικασία μετάβασης και αλυσιδωτών μετασχηματισμών. Τούτη η μετάβαση συνεπάγεται ριζικές αλλαγές που ξεπούλουν μεν από την ίδια την οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας, επηρεάζουν όμως ολοένα και περισσότερο όλες τις σφαίρες της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Σε ό,τι αφορά τις παραγωγικές δομές και τη βιομηχανική οργάνωση, τούτη η διαδικασία μετάβασης βρίσκει την αντανάκλασή της σ' ένα υπόδειγμα αναδιάρθρωσης που εγκαταλείπει οριστικά τις αρχές της μαζικής παραγωγής (με τις μεγάλες πασστητες παραγωγής τυπολογιμένων προϊόντων καθώς και τη χρήση εξειδικευμένων μηχανημάτων και ανειδίκευτης εργασίας) που

κυριαρχούσε στη διάρκεια της μεταπολεμικής οικονομικής άνθησης και πρωτοφανούς μεγέθυνσης.

Αν και τα χαρακτηριστικά αυτού που καταχρηστικά ονομάζεται «περίοδος μετάβασης» είναι ακόμα ασαφή και εν πολλοίς αντιφατικά, ωστόσο αναδεικνύουν κάποιες ορατές τάσεις όπως είναι η αναζήτηση μεγαλύτερης ευελιξίας, η συνεχής καινοτομία, η έμφαση σε οριζόντιους διεπιχειρησιακούς δεσμούς που με τη σειρά τους οδηγούν σε μεγαλύτερη εξειδίκευση και συλλογική καινοτομική δραστηριότητα. Η ανταγωνιστικότητα επαφίεται ολοένα και περισσότερο στην ικανότητα των παραγωγών να μεταποιούν μικρές σειρές εξατομικευμένων και διαφοροποιημένων προϊόντων υψηλής ποιότητας και υψηλής περιεκτικότητας σε σχεδιασμό, με τη χρήση πολυλειτουργικών τεχνολογιών παραγωγής και πολυ-ειδικευμένης εργασίας. Και παρόλο που αυτά τα χαρακτηριστικά της μετάβασης αγκαλιάζουν ολόκληρο το φάσμα της βιομηχανικής παραγωγής ανεξαρτήτως μεγέθους, παρουσιάζουν εντούτοις ιδιαίτερο ενδιαφέρον από τη σκοπιά των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, καθώς οι τελευταίες αποκτούν για πρώτη φορά τη δυνατότητα μιας ανταγωνιστικής αιχμής ικανής να υπονομεύσει στα σοβαρά την παντοδυναμία των μεγάλων φορντικών επιχειρήσεων.

Μέσα στα πλαίσια αυτής της προβληματικής, η θεωρητική σύλληψη της Ευέλικτης Εξειδίκευσης συνδέεται με την άποψη ότι η βιοτεχνική παραγωγή έχει τη δυνατότητα να προσφέρει ένα βιώσιμο, αποτελεσματικό και καινοτόμο υπόδειγμα εκβιομηχάνισης, που να λειτουργεί εναλλακτικά (ή και συμπληρωματικά) προς το φορντικό σύστημα της μαζικής παραγωγής. Η βιοτεχνική παραγωγή συνήθως αναφέρεται στη χωρική συγκέντρωση μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων συναφών δραστηριοτήτων, που χρησιμοποιούν ευέλικτες και πολυλειτουργικές τεχνολογίες παραγωγής, καθώς και πολυειδικευμένο εργατικό δυναμικό προκειμένου να παράγουν ένα ευρύ φάσμα προϊόντων για εξαιρετικά διαφοροποιημένες αγορές. Σε αντιδιαστολή με αυτόν τον ορισμό της βιοτεχνικής παραγωγής (ή μικρής βιομηχανίας), ο ορισμός του φορντικού υποδείγματος της μαζικής παραγωγής παραπέμπει σε: α) Στενά εξειδικευμένο μηχανολογικό εξοπλισμό, β) Στενό φάσμα παραγωγικών δυνατοτήτων που εξαντλούνται σε μικρό αριθμό τυποποιημένων προϊόντων, γ) Ανταγωνιστική στρατηγική που βασίζεται σε μείωση του κόστους παραγωγής/μείωση τιμής, δ) Καθετοποιημένη παραγωγική διαδικασία μέσα στα πλαίσια της μεγάλης επιχείρησης, ε) Χρήση αποειδικευμένης ή στενά ειδικευμένης εργασίας, και τέλος σ) Εσωτερικές (εντός της επιχείρησης) οικονομίες κλίμακας.

Οι επιπτώσεις αυτών των διαρθρωτικών μετασχηματισμών φαίνεται ότι είναι ακόμα πιο πολυδιάστατες και αντιφατικές αν εξεταστούν από τη σκοπιά των αναπτυσσόμενων οικονομιών. Κάποια από τα παλιά εμπόδια στο δρόμο της αναπτυξιακής περιπέτειας μοιάζουν να εξαλείφονται, ενώ ταυτόχρονα νέα εμπόδια αλλά και νέες ευκαιρίες αναδύονται και εξυφαίνουν τον ιστό των βιώσιμων αναπτυξιακών επιλογών. Όλα συγκλίνουν στην άποψη ότι ο «μετα-φορντισμός» αντιπροσωπεύει μια νέα πρόκληση τόσο για τις α-

να πτυχιένες δύο και για τις αναπτυσσόμενες οικονομίες του σήμερα, και ιδιαίτερα για τη μικρή τους βιομηχανία.

Η διατριβή εστιάζει στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, και πιο συγχεκριμένα στην ελληνική μικρή βιομηχανία. Η ελληνική περίπτωση είναι ενδιαφέρουσα επειδή, αν και για πολλούς αποτελεί μια περιφερειακή οικονομία μέσα στο διευρυμένο περίγραμμα της ΕΟΚ, ωστόσο έχει να επιδειξει μια μακριά βιομηχανική παράδοση βασισμένη στη χειροτεχνία που ξεκινάει από τα τέλη του 18ου αιώνα. Ακόμα και στη διάρκεια της φάσης της γρήγορης ή εντατικής εκβιομηχάνισης στα χνάρια του φορντισμού και της μαζικής παραγωγής (δεκαετία '60 και αρχές δεκαετίας του '70), η βιομηχανική δομή παρέμεινε ένας συνδυασμός συνύπαρξης βιοτεχνικών πρακτικών και μαζικής παραγωγής. Χαρακτηριστικό από αυτή την άποψη είναι το γεγονός ότι το μερίδιο της μικρής βιομηχανίας παρέμεινε εξαιρετικά υψηλό σε όλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, τόσο από την άποψη του αριθμού των μονάδων, δύο και της απασχόλησης αλλά και των επενδύσεων.

Ένας δεύτερος λόγος που κάνει την ελληνική περίπτωση ενδιαφέρουσα μέσα στο χωνευτήρι των διεθνών εξελίξεων, άπτεται της σύγχρονης εκδοχής της «υποχρεωτικής αναδιαρρόφωσης» που συντελείται κάτω από τον αστερισμό της οικονομικής ύφεσης αλλά και της ένταξης στην ΕΟΚ. Η ελληνική οικονομία δοκιμάζει μια παραπεταμένη περίοδο κρίσης τα τελευταία 15 χρόνια. Επιπλέον, η ένταξη στην ΕΟΚ άνοιξε τους ασκούς του Αιόλου απελευθερώνοντας νέες ανταγωνιστικές πιέσεις που με τη σειρά τους επιταχύνουν την αναδιαρρόφωτική διαδικασία που τροφοδοτεί η ίδια η κρίση. Έτοι, επειδή ο ελληνικός καπιταλισμός είναι από παράδοση ελάχιστα φορντικός, έχει ενδιαφέρον να εξεταστεί ως ποιο βαθμό δοκιμάζει σήμερα ένα αναδιαρρόφωτικό σενάριο τύπου ευελιξτης εξειδίκευσης, η οποία πόσον κατί τέτοιο θα αποτελούσε μια βιώσιμη επιλογή, με δεδομένη τη διεθνή κρίση του φορντικού μοντέλου.

Μέσα στα πλαίσια αυτής της προβληματικής, η διατριβή επιχειρεί να εντοπίσει τα νέα προβλήματα αλλά και τις νέες ευκαιρίες που βρίσκονται στον αναπτυξιακό ορίζοντα της ελληνικής μικρής βιομηχανίας. Με άλλα λόγια στοχεύει στη διερεύνηση και ανάλυση των «θαυμάτων και των αντικατοπτρισμάν», των «օραμάτων και παροραμάτων» της ανάπτυξης των ελληνικών μικρομεσαίων μεταποιητικών επιχειρήσεων στο χτες, το σήμερα και το αύριο. Ο εντοπισμός των αναπτυξιακών περιορισμών και προοπτικών είναι διπλά σημαντικός: από τη μια μεριά συμβάλλει στην κατανόηση της τρέχουσας αντιφατικής πραγματικότητας και από την άλλη, ενδυναμώνει την πιθανότητα και δυνατότητα της αναπτυξιακής παρέμβασης με την οικονομικής πολιτικής.

Η ανάλυση εστιάζει σε μια σειρά κεντρικά ερωτήματα, τα σημαντικότερα από τα οποία είναι τα παρακάτω:

1. Υπήρξε ποτέ ιστορικό προηγούμενο στην Ελλάδα που να λειτούργησε

ως εναλλακτική μορφή βιομηχανικής οργάνωσης σε σχέση με τη μαζική παραγωγή;

2. Ποιοι βασικοί λόγοι βρίσκονται πίσω από τη γένεση και ενδυνάμωση της μικρής βιομηχανίας στις διάφορες φάσεις της ελληνικής εμπειρίας εξβιομηχάνισης;

3. Ποιοι ήταν οι μηχανισμοί εκείνοι που εξασφάλισαν τη διατήρηση της μικρής βιομηχανίας ακόμα και στους καιρούς της δυναμικής εκβιομηχάνισης φορντικού προσανατολισμού;

4. Ποιες είναι οι σύγχρονες αναδιαρθρωτικές διεργασίες που εξυφαίνονται, ως αντανάκλαση της κρίσης αλλά και της ένταξης στην ΕΟΚ; Ποιες είναι οι ιδιαίτερες επιπτώσεις τους στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις;

5. Ποια είναι τα πλεονεκτήματα αλλά και τα μειονεκτήματα των μικρών επιχειρήσεων σήμερα, και τι τύπου κλαδικές διαφοροποιήσεις μπορούν να εντοπιστούν;

6. Ποιες είναι οι προοπτικές για μια μελλοντική βιομηχανική ανάπτυξη που να σημειώνεται στη μικρή βιομηχανία; Υπάρχει βιώσιμη προοπτική για ευελιξτη εξειδίκευση στην ελληνική μεταποίηση και τη μικρή βιομηχανία πιο συγκεκριμένα; Και αν είναι ρεαλιστική μια τέτοια προοπτική, κατά πόσο είναι κοινωνικά επιθυμητή;

Η προσέγγιση σε αυτά τα ερωτήματα εντάσσεται στα πλαίσια της προβληματικής της ευελιξτης εξειδίκευσης. Κι αυτό γιατί η τελευταία αποτέλεσε την πιο πρόσφατη «καινοτομική δύναμη» στο πεδίο της θεωρίας αλλά και της πρακτικής της βιομηχανικής ανάπτυξης. Ωστόσο, το υπόδειγμα της ευελιξτης εξειδίκευσης σημειώνεται σε μεγάλο βαθμό στις εμπειρίες και πρακτικές αναπτυγμένων βιομηχανικών οικονομιών. Με αυτή την έννοια, αξίζει να διερευνηθεί το αν και σε ποιο βαθμό το υπόδειγμα της ευελιξτης εξειδίκευσης μπορεί να προσφέρει ένα χρήσιμο αναλυτικό πλαίσιο για την επανεξέταση του προβλήματος «αναπτυξιακές στρατηγικές» για αναπτυσσόμενες οικονομίες.

Η διατριβή χωρίζεται σε τέσσερα μέρη. Στο πρώτο μέρος εξετάζονται θεωρητικά οι τάσεις της βιομηχανικής αναδιάρθρωσης. Το δεύτερο μέρος εστιάζεται στην πολιτική οικονομία της ελληνικής μικρής βιομηχανίας. Το τρίτο μέρος περιέχει τρεις κλαδικές μελέτες που βασίζονται σε εμπειρική έρευνα πεδίου (μηχανολογικοί κλάδοι, έτοιμα ρούχα και πλαστικά αντικείμενα). Τέλος, το τέταρτο μέρος συγκεντρώνει τα βασικά σημεία της προηγούμενης ανάλυσης με τη μορφή συμπερασμάτων και συνεπειών δλων των παραπάνω για τη βιομηχανική πολιτική.

Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο μέρος εστιάζει στις μεγάλες αλλαγές που συντελούνται διεθνώς στο πεδίο της βιομηχανικής οργάνωσης και δομής, ως αντίδραση στην παρατεταμένη κρίση.

Το πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζει συνοπτικά τις βασικότερες αναλυτικές προσεγγίσεις γύρω από τη μετάβαση που σηματοδοτείται από το τέλος της παντοδυναμίας του φορντισμού. Κεντρική θέση που διατυπώνεται εδώ είναι ότι η κρίση του φορντισμού και η συνεπακόλουθη απορρύθμιση των θεσμ

κών του εκφάνσεων που μέχρι σήμερα έθεταν τους όρους του παιχνιδιού, έχουν σημαντικές επιπτώσεις στη μικρή βιομηχανία και στις σχέσεις της με την υπόλοιπη οικονομία. Αν στη διάρκεια του «φορντικού μεσαίωνα» οι μικρές επιχειρήσεις θεωρούνταν περιττώσεις ανωμαλίας και εξαιρέσεις στις μοντέρνες βιομηχανικές δομές, τώρα αναδύονται μέσα σ' ένα διαφορετικά φωτισμένο σκηνικό, και παρουσιάζονται μάλιστα από πολλούς ως η συμπύκνωση του πνεύματος του «μετα-μοντερνισμού»: ενελίξα, προσαρμοστικότητα και νέες μορφές συλλογικής δράσης. Η προβληματική της ευελιξτής εξειδίκευσης πιο συγχεκριμένα, αποδίδει κεντρικό ρόλο στις μικρές επιχειρήσεις, όχι μόνο ως κλειδιά για διεξόδο από την κρίση αλλά και ως δυναμικό και αναντικατάστατο συστατικό για τη βιομηχανική ανάπτυξη και την ενημερία.

Όμως ως ποιο βαθμό, η θεωρία της ευελιξτής εξειδίκευσης, με τη συνθετική της προσπάθεια να συνυφάνει ιστορία, πολιτική και οικονομία σε μια συνεκτική αναλυτική μήτρα, είναι σε θέση να προσφέρει ένα αναπτυξιακό υπόδειγμα για τη μικρή βιομηχανία που να είναι επιστημονικά αποδεκτό και κοινωνικά επιθυμητό. Αυτό είναι το αντικείμενο του δεύτερου κεφαλαίου, όπου επιχειρείται μια λεπτομερειακή χριτική των βασικών αρχών της θεωρίας της ευελιξτής εξειδίκευσης. Πιο συγχεκριμένα, εξετάζεται η εργασιακή διαδικασία και η οικονομική βιωσιμότητα της στρατηγικής της ευελιξτής εξειδίκευσης.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται η στρατηγική της ευελιξτής εξειδίκευσης από τη σκοπιά μιας περιφερειακής-αναπτυσσόμενης οικονομίας. Εδώ παρουσιάζεται μια συνολική αξιολόγηση του υποδείγματος της ευελιξτής εξειδίκευσης, και επιχειρείται σύγκριση του τελευταίου με προηγούμενα αναλυτικά σχήματα για την ανάπτυξη της μικρής βιομηχανίας. Το συμπέρασμα είναι ότι η προσέγγιση της ευελιξτής εξειδίκευσης αποτελεί το πιο δημιουργικό αναλυτικό πλαίσιο για τη μικρή βιομηχανία, καθώς (παρ' όλες τις απέλειες και τα προβλήματα που έχει) προσφέρει ένα συνεκτικό πλαίσιο με ιστορικές, μακροοικονομικές, τεχνολογικές και πολιτικές συνιστώσες, ενώ παράλληλα αφήνει περιθώρια για τη διερεύνηση και ερμηνεία εθνικών και περιφερειακών ιδιαιτεροτήτων.

Στο δεύτερο μέρος (κεφάλαια 4, 5 και 6) η συζήτηση εστιάζει στην πολιτική οικονομία της βιομηχανίας στην Ελλάδα, και κυρίως της μικρής βιομηχανίας. Το κεφάλαιο 4 εξετάζει τη γένεση της βιοτεχνικής παραγωγής στην προκαπιταλιστική Ελλάδα. Υποστηρίζεται ότι η βιοτεχνική παραγωγή έχει μακρά παράδοση στην Ελλάδα (δύο αιώνων). Στη βάση τεσσάρων παραδειγμάτων ανθηρών βιοτεχνικών κοινοτήτων του 18ου και 19ου αιώνα, υποστηρίζεται η άποψη ότι η βιοτεχνική παραγωγή ήταν αποδοτική, ευπροσάρμοστη και οικονομικά αποτελεσματική από πολλές απόψεις, και επίσης ότι ταν ικανή, σε αρκετές περιπτώσεις, να ενσωματώνει τις τεχνολογικές εξελίξεις. Συνεπάσ, η παρακμή αυτής της μικρής βιομηχανίας δεν πρέπει να συσχετίζεται αυστηρά με την υποτιθέμενη παρωχημένη τεχνολογία της που υπέκυψε κάτω από τους σιδηρούς νόμους της οικονομικής νομοτέλειας και α-

ναγκαιότητας. Αντίθετα, όπως μαρτυρούν κάποιες από τις περιπτώσεις που εξετάζονται, οι λόγοι της παρακμής μπορεί να συνδέονται με έναν ιστορικά συγκεκριμένο συνδυασμό οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών παραγόντων, που δεν σχετίζονται κατ' ανάγκη με την υποτιθέμενη εγγενή αναποτελεσματικότητα της ίδιας της μικρής βιομηχανίας.

Στο κεφάλαιο 5 εξετάζεται το πώς και το γιατί η ελληνική μεταποιητική δομή συνέχισε να κυριαρχείται από μικρομεσαίες μεταποιητικές μονάδες, μέσα σ' ένα πλαίσιο γρήγορης εκβιομηχάνισης (δεκαετία '60 μέχρι αρχές δεκαετίας '70) παρόλο που η επίσημη αναπτυξιακή συνείδηση της κρατικής πολιτικής ευνοούσε τις μεγάλες μονάδες φορντικού τύπου. Εδώ εξετάζονται όχι μόνον οι διάφορες περιπτώσεις συνύπαρξης μεγάλων και μικρών επιχειρήσεων, αλλά και ο ρόλος του κράτους καθώς και οι κοινωνικοπολιτικές επιταγές για την αναπαραγωγή του οικονομικού συστήματος στο σύνολό του.

Το κεφάλαιο 6 προχωράει την προηγούμενη συζήτηση εξετάζοντας την περίοδο από τα μέσα της δεκαετίας του '70 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80. Αναλύονται οι επιπτώσεις από την κρίση και το άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας στην ευρωπαϊκή αγορά πάνω στη μικρή βιομηχανία. Στόχος είναι να εκτιμηθούν οι επιδόσεις των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην περίοδο 1974-1983 αλλά και να γίνει κάποια συγκριτική ανάλυση των επιδόσεων επιχειρήσεων διαφορετικού μεγέθους. Η συγκριτική αυτή ανάλυση (που γίνεται στη βάση ενός δείγματος 787 μεταποιητικών μονάδων και ενός συμπληρωματικού δείγματος 184 επιχειρήσεων που ιδρύθηκαν πρόσφατα) αναδεικνύει τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της μικρής βιομηχανίας σε σύγκριση με τη μεγάλη και δείχνει ότι οι μικρές μονάδες διαθέτουν ισχυρότερο αμυντικό μηχανισμό απέναντι στην δίξινη του ανταγωνισμού που προκάλεσε η κρίση και η ένταξη στην ΕΟΚ (σε σύγκριση με τις μεγάλες μονάδες).

Το τρίτο μέρος αποτελείται από τρεις κλαδικά προσανατολισμένες έρευνες (κεφάλαια 7, 8 και 9). Οι βιομηχανικοί κλάδοι που επιλέχτηκαν (μηχανουργικά, έτοιμα ρουχά και πλαστικά αντικείμενα) είναι χαρακτηριστικοί και αντιπροσωπευτικοί των τάσεων της ελληνικής μεταποίησης επειδή:

1. Καλύπτουν τις σφαίρες παραγωγής κεφαλαιουχικών, ενδιάμεσων και καταναλωτικών αγαθών.

2. Έχουν σημαντικό σχετικό ειδικό βάρος στην ελληνική βιομηχανική βάση. Μαζί, αντιπροσωπεύουν το 25% των μεταποιητικού προϊόντος, 31.5% των μεταποιητικών μονάδων και 28.2% της βιομηχανικής απασχόλησης (1984, Απογραφή Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας, ΕΣΥΕ).

3. Διαχρίνονται από έντονα κατακερματισμένη παραγωγική δομή. Πιο συγκεκριμένα, οι μικρές επιχειρήσεις (με απασχόληση μέχρι 10 άτομα) αντιπροσωπεύουν το 94% των μονάδων στους μηχανουργικούς κλάδους, 92.6% στον κλάδο έτοιμων ρουχών, και 88% στον κλάδο των πλαστικών. Το αντίστοιχο ποσοστό τους στην απασχόληση είναι 49.9%, 43% και 32.2% (Απογραφή Βιομηχανίας - Βιοτεχνίας, ΕΣΥΕ).

Οι κλαδικές μελέτες στοχεύουν στη διερεύνηση των μετασχηματισμών που συντελούνται στο χώρο των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και των σχέσεων τους με τις μεγαλύτερες μονάδες. Η συζήτηση σπάζεται σε υλικό από έρευνα πεδίου. Έγιναν συνεντεύξεις με 50 επιχειρήσεις (35 από τις οποίες ήταν μικρές και οι υπόλοιπες μεσαίες ή μεγάλες), ευπροσώπους εργατικών σωματείων, μηχανικούς παραγωγής, ενώσεις παραγωγών, προμηθευτές μηχανολογικού εξοπλισμού, τράντεζες και αρμόδιους φορείς.

Το κεφάλαιο 7 εξετάζει τους μηχανολογικούς κλάδους, το κεφάλαιο 8 τον κλάδο έτοιμων ενδυμάτων και το κεφάλαιο 9 τον κλάδο πλαστικών. Η συζήτηση σε κάθε ένα από αυτά τα κεφάλαια αναπτύσσεται γύρω από τους εξής άξονες:

Πρώτον, εντοπισμός των εκφάνσεων της κρίσης σε ό,τι αφορά τη στασιμότητα αγορών, την εισαγωγική διεύθυνση, την ένταση του ανταγωνισμού, την πρόσβαση σε πρώτες ύλες, την πρόσβαση σε δανεισμό, τις τεχνολογικές συνθήκες και τα υποδείγματα απαρχόλησης (μοντέλα εργασιακών σχέσεων).

Δεύτερο, ανάδειξη των δυναμικών και των αμυντικών τρόπων αντίδρασης στην κρίση και την ένταση του ανταγωνισμού από την πλευρά των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, και η διερεύνηση του βαθμού στον οποίο η αναδιάρθρωση ενθαρρύνεται μια απομάκρυνση από τις αρχές της τυποποίησης, σε δφελος της ευελιξίας (τόσο στην παραγωγική διαδικασία, όσο και στην ποσότητα παραγωγής μέσα από την υπεργολαβία, ποικιλία προϊόντων και τέλος ειδικές χρήσεις της εργατικής δύναμης).

Τρίτο, εξέταση των προβλημάτων και των προοπτικών της μικρής βιομηχανίας και αξιολόγησή τους σύμφωνα με τις προδιαγραφές της ευελιξτης εξειδίκευσης. Τέλος, η αξία και χρησιμότητα αυτής της ευελιξτης στρατηγικής για τους βιομηχανικούς κλάδους που εξετάζονται.

Στο τέταρτο μέρος της διατριβής (κεφάλαια 10 και 11) επιχειρείται η σύνθετη δίλων των προηγούμενων συμπερασμάτων, προχειρένου να τεθούν τα ερωτήματα που αφορούν τη βιομηχανική στρατηγική και την παρέμβαση της οικονομικής πολιτικής. Το κεφάλαιο 10 παρουσιάζει τις κύριες συνιστώσες της συζήτησης γύρω από το βιομηχανικό ζήτημα. Αν και δίλεξ διαπινέονται από την κοινή αγωνία για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, τελικά είναι πολύ διαφορετικά τα πακέτα πολιτικής που προτείνονται από τα διάφορα πολιτικά κόμματα. Στο φως των συμπερασμάτων που προκύπτουν από την ανάλυση στα προηγούμενα κεφάλαια, γίνεται μια απόλειρα να εκτιμηθεί η αξία και τα κενά της συζήτησης γύρω από το βιομηχανικό ζήτημα της Ελλάδας. Τέλος, το κεφάλαιο 11 συνοψίζει τα βασικά συμπεράσματα.

Γεωργικός εκουγχρονισμός και μετασχηματισμός των αγροτικών δομών. Η περίπτωση της Κοινότητας Ανθήλης.
Διδακτορική διατριβή, Γεωργικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1990, σελ. 503

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΛΟΥΛΟΥΔΗΣ

Η διατριβή είχε ως βασική επιδίωξη να διερευνήσει τις διαδικασίες και τους μηχανισμούς κοινωνικού μετασχηματισμού που συνδέονται με το γεωργικό εκουγχρονισμό της Ανθήλης, πεδινής κοινότητας του νομού Φθιώτιδας. Η διατριβή αποτελείται από πέντε κεφάλαια, τις βιβλιογραφικές σημειώσεις τους και παράστημα χαρτών, αεροφωτογραφιών, πινάκων και ερωτηματολογίου.

Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Η αναζήτηση του θεωρητικού υποδείγματος: από τον “εκουγχρονισμό” στον “τρόπο παραγωγής”» αναπτύσσεται η συνδεόμενη με την έννοια του «εκουγχρονισμού» θεωρητική ασάφεια. Αναλύοντας το εννοιολογικό υπόβαθρο των νεοεξελικτικών θεωριών του εκουγχρονισμού επισημαίνονται ως κύρια σημεία κριτικής τους ο ταυτολογικός χαρακτήρας, η σύγχυση αιτίου και αποτελέσματος, η αδυναμία γενίκευσης και η προβλεπτική ανεπάρκεια των εμπειρικών μελετών που ακολουθούν τη σχετική μεθοδολογία. Ως εναλλακτική δυνατότητα θεωρητικού υποδείγματος προτείνεται εκείνη των «τρόπων παραγωγής» και της «άρθρωσής» τους σε ένα δεδομένο κοινωνικό σχηματισμό. Ο ερευνώμενος «τρόπος παραγωγής» συγκεκριμένοποιείται από το συνδυασμό των σχέσεων παραγωγής και των δυνάμεων παραγωγής προσδιοριζόμενος ειδικά από την κυριαρχία των σχέσεων παραγωγής. Ωστόσο η ανάλυση του οικονομικού στοιχείου στην επιτόπια έρευνα των σύνθετων φαινομένων του κοινωνικού μετασχηματισμού καθίσταται προβληματική χωρίς αναφορά στα υπόλοιπα επίπεδα (ιδεολογικό, πολιτικό) του «τρόπου παραγωγής». Η εξειδίκευση των εν λόγω αναλυτικών εννοιών μέσω της ιστορικής προσέγγισης του συγκεκριμένου κοινωνικού μετασχηματισμού, αναδεικνύει το ρόλο του κράτους ως συνεκτικού παράγοντα όλων των επιπέδων του υπό μελέτη κοινωνικού σχηματισμού και ειδικότερα την καθοριστική συμβολή του πολιτικού στοιχείου στο εκουγχρονιστικό φαινόμενο. Η ιστορική προσέγγιση στην παρούσα εργασία αφορά τις δημογραφικές εξελίξεις, το μετασχηματισμό των παραδοσιακών αγροτικών δομών, τη διαφοροποίηση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και τη σχέση αγροτών - κράτους στην περιοχή έρευνας.

Στη συνέχεια δίδονται τα γεωγραφικά στοιχεία της περιοχής έρευνας διακρινομένης σε κύρια (κοινότητα Ανθήλης, νομού Φθιώτιδας) και ευρύτερη (λεγάνη απορροιής Σπερχειού ποταμού).

Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο «Η δημογραφία του κοινωνικού μετασχηματισμού. Πληθυσμιός και απασχόληση» αναλύονται συγκρινόμενες σε επίπεδα χώρας, νομού και κοινότητας οι μεταπολεμικές (χυρίως) εξελίξεις στον πληθυσμό και την απασχόληση. Οι σημαντικές πληθυσμιακές αντικατάστασης

της κοινότητας (περίοδοι 1879-89, 1928-40) αλλά και οι μειώσεις (περίοδοι 1896-1920, 1971-81) εφιηνεύονται αντιστοίχως με τη διέγερση των προσδοκιών για την απόκτηση γης στις συγκεκριμένες περιόδους και την εμπλοκή στους μηχανισμούς της μετανάστευσης και του γεωργικού εκσυγχρονισμού. Η φυσική κίνηση του πληθυσμού στη μεταπολεμική περίοδο (1955-81) αποκαλύπτει, ιδίως μέσω του φθίνοντος δείκτη γεννητικότητας, τη γήρανση του πληθυσμού της κοινότητας η οποία σε συνδυασμό με το χαρακτηρισμό ωριμότητας του παραγωγικού πληθυσμού ως γηραιού και τη μεγάλη ηλικία των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων θέτει υπό αμφισβήτηση την ποιότητα και την προοπτική του συντελούμενου γεωργικού εκσυγχρονισμού. Ειδικότερα η δομή της απασχόλησης αναδεικνύει τη σημασία της γεωργικής – κατεξοχήν ανδρικής – δραστηριότητας, παρότι στην περίοδο 1961-81 η μείωση του σχετικού ποσοστού (%) του οικονομικά ενεργού πληθυσμού κατά 21.35 μονάδες και η εμφάνιση νέων επαγγελματιών καταγράφουν τις πυκνότερες, σε σχέσεις με το παρελθόν, διασυνδέσεις της τοπικής με την περιφερειακή οικονομία.

Το τρίτο κεφάλαιο έχει τον τίτλο «Φυσικό περιβάλλον και διαμόρφωση των αγροτικών δομών» και ασχολείται με την καταστροφή της φυσικής οικονομίας, το μεταφηματισμό των παραδοσιακών αγροτικών δομών, τη διεύδυση των εμπορευματικών σχέσεων και τον ευχρηματισμό της τοπικής οικονομίας, τα χαρακτηριστικά του τοπίου της σύγχρονης αγροτικής δομής. Προηγείται η περιγραφή των γεωκλιματικών συνθηκών και εκτιμάται η προσδιοριστική συμβολή τους στη διαμόρφωση των παραδοσιακών παραγωγικών συστημάτων. Πλημμυρικές αιχμές, προσχωσιγενής δράση και εκτεταμένη παράκτια ελώδης γη, υπήρξαν το φυσικό πλαίσιο ανάπτυξης του μετού παραγωγικού συστήματος καθ' όλο το 19ο αιώνα. Τα χαρακτηριστικά του εν λόγω συστήματος περιγράφονται σε σχέση με τον επικρατούντα τρόπο παραγωγής, εσπιάζοντας στην εγκατάσταση της μεγάλης γαιοκτησίας του «δημητριακού τοιφλικιού», στις αρχές του 19ου αιώνα, την παρακμή του νομαδισμού και τις διαδικασίες που προηγήθηκαν της αγροτικής μεταρρύθμισης του μεσοπολέμου σταν παγιώνεται η μικρή γαιοκτησία και η κυριαρχία της γεωργίας έναντι της κτηνοτροφίας. Ακολουθεί η συγχριτική ανάλυση του εκτατικού παραγωγικού συστήματος της προπολεμικής περιόδου (1930-40) και του εντατικού παραγωγικού συστήματος που εγκαθίσταται στα 1949 με την έναρξη της ορυζοκαλλιέργειας και τις απαρχές του εγγειοβελτιωτικού έργου διευθέτησης της κοίτης του Σπερχειού και άρδευσης του κτήματος Ανθήλης.

Η απόδοση του εγγειοβελτιωτικού έργου αξιολογείται σε σχέση με την αξιοποίηση της πλεονάζουσας την προηγούμενη περίοδο εργασίας και τις εξελίξεις στο γαιοκτησιακό καθεστώς, οριακά ευνοϊκές για τις μικρές ιδιοκτησίες (περίοδος 1953-72). Αντίστοιχες αξιολογήσεις καταγράφονται για την επόμενη περίοδο (1972-85) σταδιακής κυριαρχίας της βαμβακοκαλλιέργειας και του ρόλου της στην προώθηση του γεωργικού εκσυγχρονισμού, με τη συναφή ενδυνάμωση της θέσης των μεγάλων γαιοκτησιών που διαθέτουν

ιδιόκτητο μηχανικό εξοπλισμό. Δεδομένης της στασιμότητας του γαιοκτησιακού καθεστώτος για σήμερη τη μεταπολεμική περίοδο (αύξηση αριθμού γαιοκτησιών +62.24% αλλά μ.ο. εκτάσεως/γαιοκτησία +0.58%), αναλύεται η συμβολή του μηχανισμού ενοικίασης εδαφών στην εκλογήκευση της χρήσης της σύγρονης τεχνολογίας εντάσεως κεφαλαίου. Οι επιπτώσεις της νέας αγροτικής δομής ανασκοπούνται, συμπερασματικά, τόσο ως προς τις δυνατότητες προσαρμογής της στην αναθεωρουμένη Κοινοτική Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) όσο και προς την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος ή τη διαμόρφωση του δομημένου χώρου της κοινότητας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο με τίτλο «Απλή Εμπορευματική Παραγωγή: η διαφοροποίηση της γεωργικής οικογενειακής εκμετάλλευσης», τα οικονομικά αποτελέσματα του εκσυγχρονισμού αναλύονται μέσω του επιτυγχανόμενου οικογενειακού εισοδήματος στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις της κοινότητας. Η μεθοδολογία της επιτόπιας έρευνας περιλάμβανε τη λήψη ερωτηματολογίου από τυχαίο στρωματοποιημένο (κατά κλάσεις γαιοκτησίας) δείγμα 9% αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων της κοινότητας καθώς και σημαντικό αριθμό ατομικών και συλλογικών ελεύθερων συνεντεύξεων με προνομιακούς πληροφορητές στη διάρκεια της ετήσιας παραμονής του ερευνητή στην περιοχή έρευνας. Τα πρωτογενή στοιχεία αξιολογήθηκαν ή/ και συμπληρώθηκαν στη συνέχεια με δευτερογενείς πληροφορίες αντληθείσες από σχετικούς με το αντικείμενο της έρευνας τοπικούς, περιφερειακούς, εθνικούς φορείς. Της ανάλυσης του γεωργικού οικογενειακού εισοδήματος προηγείται η παρουσίαση των εξελίξεων στην περιοχή έρευνας κατά κλάδο παραγωγής για την περίοδο 1968-84. Σημειώνεται η χυριαρχία των αροτραίων καλλιεργειών (ιδιαίτερα της δρυζας, του βάμβακος και του σίτου), η σημαντική πτώση της ζωικής παραγωγής και η επέκταση των αρδευόμενων γαιών. Τα εγγειοδιαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών εκεταλλεύσεων εμφανίζονται σαφώς βελτιωμένα σε σύγχριση με τους αντίστοιχους εθνικούς μέσους όρους.

Η ανάλυση του γεωργικού οικογενειακού εισοδήματος έγινε συγχριτικά κατά τις επιλεγείσες κλάσεις του στρωματοποιημένου δείγματος των (αρχηγών) γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Η διαπιστωθείσα ανισότητα όσον αφορά το ύψος του επιτυγχανόμενου οικογενειακού εισοδήματος, ενδεικτική της συντελεσθείσας διαφοροποίησεως των τελευταίων δεκαετιών, αξιολογήθηκε συγχρινόμενη με το ελάχιστο παραδεκτό επόπεδο διαβίωσης αγροτικών νοικοκυριών (έρευνα μέσων δαπανών γεωργικών οικογενειών στην περιοχή Ιωαννίνων, 1979) και την αξία αγορών και σε είδος απολαβών των νοικοκυριών της χώρας (ΕΣΥΕ, 1981/82). Με εξαίρεση τη μικρότερη κλάση γαιοκτησίας, οι υπόλοιπες εκμεταλλεύσεις, σύμφωνα με τις παραπάνω συγκρίσεις, επιτυγχάνουν ικανοποιητικά εισοδήματα από την άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας. Όσον αφορά τη διάρροωση του οικογενειακού εισοδήματος θετική είναι η συμβολή (ιδιαίτερα για τις μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις) των επιδοτήσεων, υψηλό, σχετικά, το ποσοστό συμβολής της ιδιοκατανάλωσης ενώ από την ανάλυση των πηγών άντλησης του εξωγεωρ-

γικού εισοδήματος, προχύπτει η διαφοροποιημένη διασύνδεση των χλάσεων εκμεταλλεύσεων με την περιφερειακή και την εθνική οικονομία. Ο υπολογισμός του εισοδήματος εργασίας ανά ενεργό μέλος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων αποδεικνύει ότι οι τελευταίες δεν μπορούν να επιβιώσουν ως επιχειρηματικές μονάδες.

Οι συνθήκες παραγωγής στις εκμεταλλεύσεις του δείγματος διερευνήθηκαν μέσω της σχέσης του δύκου παραγωγής με τους χρησιμοποιηθέντες συντελεστές παραγωγής (X_1 =εργασία, X_2 =καλλιεργούμενο έδαφος, X_3 =κεφάλαιο, X_4 =καταβαλλόμενες δαπάνες) όπως απεικονίστηκε με μια συνάρτηση COBB DOUGLAS. Προέκυψε ότι οι εκμεταλλεύσεις βρίσκονται μέσα στην οικονομικά ορθολογική περιοχή, εργαζόμενες με φθίνουσες αποδόσεις χλίμακας. Ειδικότερα οι εκμεταλλεύσεις διαθέτουν περίσσεια κεφαλαίου ενώ οι συντελεστές παραγωγής έδαφος και καταβαλλόμενες δαπάνες συμβάλλουν σημαντικά στην αύξηση του προϊόντος σε αντίθεση με το συντελεστή εργασίας. Η συμπεριφορά του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης ως προς τη διαχειριστική του ικανότητα επιχειρήθηκε να αποκτήσει ποσοτικό και ποιοτικό περιεχόμενο στα πλαίσια της παραγοντικής ανάλυσης. Εξετάστηκε η επίδραση τριών ενοτήτων παραγόντων: X_1 =φυσικών συνθηκών παραγωγής, X_2 =παραγωγικής δυναμικότητας, X_3 =διαχειριστικής ικανότητας αρχηγού εκμετάλλευσης. Κύριο συμπέρασμα της παραγοντικής ανάλυσης είναι ότι η διακύμανση του γεωργικού οικογενειακού εισοδήματος ερμηνεύεται κατά 95% από την ενότητα παραγόντων X_2 όπως αυτή εκφράζεται ειδικότερα με το μέγεθος της εκμετάλλευσης ή τη συνολικώς καλλιεργούμενη έκταση αυτής.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο με τον τίτλο «Για τον παραγωγικό ρόλο του χράτους στον κοινωνικό μετασχηματισμό» εξετάζεται διεξοδικά η συμβολή του πολιτικού στοιχείου στο εκσυγχρονιστικό φαινόμενο. Η ακολουθούμενη ιστορική προσέγγιση αξιοποιεί πρωτότυπο αρχειακό υλικό του Κοινοτικού Καταστήματος Ανθήλης, του Τοπικού Οργανισμού Εγγείων Βελτιώσεων (ΤΟΕΒ) Ανθήλης και της Διεύθυνσης Γεωργίας Φθιώτιδας, το αρχείο ημερήσιου και περιοδικού τύπου του Ιστορικού Αρχείου Λαμίας και προσωπικές μαρτυρίες τοπικών υπηρεσιακών και μη παραγόντων. Η καλυπτόμενη ιστορικά περίοδος εκτείνεται από το 1833 έως το 1985 διακρινόμενη σε τρεις υποπεριόδους χαρακτηριστικές της οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης της κοινότητας. Η πρώτη περίοδος (1833-48) αποκαλύπτει τη συμβολή της μεγάλης γαιοκτησίας (οικογένεια αδελφών Τσάλλη) στη συγκρότηση του πρώτου οικισμού Ιμίρ-Μπέη. Οι επικρατούσες παραγωγικές σχέσεις αναλύονται με έμφαση στις πρωτοβουλίες των μεγαλογαιοκτημόνων για τον εποικισμό του κτήματος Εμίρ-Μπέη και την παραγωγική του αξιοποίηση. Η δεύτερη υποπερίοδος (1848-1932) αφορά τη μεταβολή της αγροτικής δομής με το πέρασμα από τη μεγάλη στη μικρή ιδιοκτησία. Περιγράφονται οι αγροτικές διεκδικήσεις των νέων γαιών, που προκύπτουν από την προσχωσιγενή δράση του Σπερχειού ποταμού, εναντίον των μεγαλογαιοκτημόνων και ο αιφιλεγόμενος μεσολαβητικός ρόλος του χράτους κατά την

κατασταλτική και θεσμική του παρέμβαση στο επίμαχο ζήτημα. Η παρέμβαση αυτή καταλήγει, με την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης του μεσοπολέμου, στην παγίωση του μικροϊδιοκτησιακού καθεστώτος αλλά και την παραγγώριση των καταπατηθέντων γαιών του δημοσίου. Η τρίτη υπολερίδος (1932-85) ασχολείται με το κατεξοχήν εκσυγχρονιστικό εγχείρημα της νεότερης εποχής περιγράφοντας τις διαδικασίες και τους μηχανισμούς επιβολής του. Διαχρίνεται ως προς τον ειδικότερο ρόλο του κράτους, μια πρώτη παρεμβατική πολιτική αποσκοπούσα στην κοινωνική σταθεροποίηση της περιοχής, με την αξιοποίηση της τεχνοοικονομικής συνδρομής της Αμερικανικής Βοήθειας, στο σχεδιασμό και την οργάνωση του εγγειοβελτιωτικού έργου των «Ορυζώνων Ανθήλης». Ακολουθεί μια δεύτερη παρεμβατική πολιτική με κύριο πλέον χαρακτηριστικό την παραγωγική αναδιάρθρωση διαταραχών με αφετηρία τις αρχές της δεκαετίας του 1970 (ολοκλήρωση 1ης φάσης εγγειοβελτιωτικού έργου, παραγραφή χρεών ΛΣΕΒ/ΤΟΕΒ, αναδασμός), δίδεται η εκσυγχρονιστική άθηση για την επικράτηση της σύγχρονης εντατικής μονοκαλλιέργειας όρυζας/βάμβακος. Η άρθρωση των τοπικών κοινωνιοοικονομικών εξελίξεων με τις αντιστοίχως συντελούμενες στην εθνική και ευρωπαϊκή αγροτική πολιτική ορίζει το ερμηνευτικό πλαίσιο του γεωργικού εκσυγχρονισμού και του μετασχηματισμού των αγροτικών δομών στην εξεταζόμενη περίπτωση της κοινότητας Ανθήλης.

Post disaster recovery policies in Greece: The politics of the reconstruction of Kalamata (1986-1990).

MSc Thesis, London School of Economics and Political Science, 1990

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΤΗΣ

Η Ελλάδα είναι από τις πλέον σεισμογενείς περιοχές του κόσμου. Το μισό του συνόλου της σεισμικής ενέργειας που εκλύεται κάθε χρόνο στην Ευρώπη, εκδηλώνεται μέσα στα γεωγραφικά της δρια. Αυτό συχνά μεταφράζεται σε σημαντικές καταστροφές με τεράστιες οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες, ενώ περιπτώσεις όπου το τίμημα πληρώνεται και σε ανθρώπινες ζωές, δεν είναι σπάνιες. Εξαιτίας της φύσης του κινδύνου και της υπάρχουσας τεχνολογίας, οι καταστροφές αυτές εξακολουθούν να παραμένουν απρόβλεπτες.

Σαν συνέπεια, το κράτος είναι υποχρεωμένο ν' αναλαμβάνει το ρόλο του Επιμηθέα, εκεί που οι προληπτικοί ρόλοι αποβαίνουν εκ των πραγμάτων ατελέσφοροι.

Παραδόξως το θέμα των δημόσιων πολιτικών για την αντιμετώπιση των καταστροφών, έχει αποσπάσει ελάχιστα το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας στην Ελλάδα. Αντίθετα σε πολλές άλλες χώρες το ζήτημα έχει

εγγραφεί στην ατζέντα των επιστημονικών συζητήσεων και αποτελεί εκτενές πεδίο έρευνας.

Αυτό, όχι μόνο γιατί η μελέτη των πολιτικών αυτών, έχει ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον, αλλά κυρίως γιατί, η ανάλυση φιλοδοξεί να συνεισφέρει στην καλύτερη οργάνωση για την αποτροπή ή το μετριασμό και την αποκατάσταση τέτοιων «δυσάρεστων εκπλήξεων», που στην εποχή της προχωρημένης τεχνολογίας και της πληθυσμιακής υπερσυγκέντρωσης, είναι ασφαλώς πιο επίφοβες.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να συνεισφέρει στην κάλυψη αυτού του κενού, όσο κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει με τη μελέτη μιας συγκεκριμένης περίπτωσης.

Η μελέτη αναφέρεται στην πολιτική ανασυγχρότηση της Καλαμάτας μετά το μεγάλο σεισμό που έπληξε την περιοχή το 1986. Στα πλαίσια της έγινε μια απόπειρα αξιολόγησης της πολιτικής για την αποκατάσταση, από την άποψη των κυριότερων παραγόντων που επηρέασαν τη διαμόρφωση και υλοποίησή τους.

Το ερώτημα των καθοριστικών παραγόντων μιας τέτοιας πολιτικής, έχει στα πλαίσια της ελληνικής πραγματικότητας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Πρώτον γιατί, παρά τη μεγάλη συχνότητα καταστροφικών συμβάντων το ελληνικό κράτος ποτέ δεν προχώρησε στην ανάπτυξη ενός ρυθμιστικού πλαισίου αντιμετώπισης καταστροφών. Έτσι οι σχετικές πολιτικές εξακολουθούν ν' αναπτύσσονται σε μια ad hoc βάση, και κανείς δεν μπορεί να προβλέψει το βαθμό, τους τρόπους και τα εργαλεία της εμπλοκής του κράτους, στη διαδικασία αποκατάστασης. Εξάλλου ο ρόλος που αναλαμβάνει η κάθε κυβερνητική βαθμίδα ή τμήματα του κρατικού μηχανισμού σε τέτοιες περιπτώσεις, καθορίζονται περισσότερο «εν θερμώ», παρά ως απόρροια προμηθεϊκών ρυθμίσεων.

Είναι εντυπωσιακό, για παράδειγμα, ότι παρόλο που οι καταστροφές είναι κατά κανόνα γεωγραφικά συγκεκριμένες (*locus specific*) καμία πρόβλεψη δεν υπάρχει για το ρόλο των ΟΤΑ στην αντιμετώπισή τους. Το άρθρο 102 του Συντάγματος ασφαλώς δεν καλύπτει αυτό το κενό, όπως και οι προκαταρκτικές συζητήσεις για τα ΠΣΕΑ στα μέσα της δεκαετίας του '80, ενώ όποιες προβλέψεις υπάρχουν στα σχέδια εκτάκτου ανάγκης, αναφέρονται μόνο στην άμεση μετακαταστροφική περίοδο (*response phase*, στη σχετική βιβλιογραφία).

Ο δεύτερος λόγος αφορά την έλλειψη δικτύου εξειδικευμένων θεσμών, που θα ασχολούνταν συστηματικά με το ζήτημα του *disaster management*. Έτσι δεν μπορεί κανείς να προβλέψει την ενδεχόμενη κυβερνητική δραστηριότητα ούτε στη βάση κάποιων καθιερωμένων πρακτικών (*standard operating procedures*).

Είναι σημαντικό λοιπόν ότι ανάλογες πολιτικές διαμορφώνονται στα πλαίσια μιας περίπλοκης, ρευστής και ανοιχτής πολιτικής διαδικασίας, παρά σαν αποτέλασμα θεσμοποιημένων αρχών και κανόνων.

Οργανωτικά και από την άποψη των θεσμών, οργανισμών και προσώπων

που εμπλέκονται στη διαμόρφωσή τους, η εικόνα που παρουσιάζεται έχει περισσότερο τα χαρακτηριστικά ενός «policy mess» (πολιτική ακαταστασία), παρά ενός οργανωμένου δικτύου διαμόρφωσης και υλοποίησης πολιτικής.

Η εμπειρική ανίχνευση των δυνάμεων που επενεργούν καθοριστικά σ' αυτή τη διαδικασία, παρουσιάζει μέσα σ' αυτό το πλαίσιο δύο κύριες μεθοδολογικές δυσκολίες. Η πρώτη αφορά την ιδιαιτερότητα του αντικειμένου. Αν δηλαδή τέτοιες πολιτικές μπορούν να ερμηνευτούν με βάση θεωρητικές προσεγγίσεις και εργαλεία που χρησιμοποιούμε για οποιαδήποτε άλλη πολιτική ή αν απαιτούν ιδιαίτερες αναλυτικές κατηγορίες.

Υπάρχει ένας καταρχήν λόγος που συνηγορεί υπέρ της δεύτερης εκδοχής. Αυτός αναφέρεται στον εξαιρετικό και έκτακτο χαρακτήρα του προβλήματος (αντιμετώπιση ξαφνικών και ιδιαίτερων αναγκών και προτεραιοτήτων, τα χαρακτηριστικά κρίσης που δημιουργούνται) καθώς και τις προφανείς και σημαντικές ηθικές του διαστάσεις. Όπως και να έχει το πράγμα, η κεντρική παραδοχή στα πλαίσια της συγκεκριμένης εργασίας ήταν, ότι τέτοιες πολιτικές μπορούν να εξηγηθούν με βάση τα υπαρκτά μοντέλα ανάλυσης της δημόσιας πολιτικής.

Η δεύτερη δυσκολία αναφέρεται στην επιλογή της αναλυτικής αφετηρίας, ποια δηλαδή από τις δύο εναλλακτικές μεθόδους οργάνωσης της έρευνας, είναι η πλέον κατάλληλη. Γιατί κανείς μπορεί τη να εμπλακεί στην εμπειρική αναζήτηση, προσπαθώντας χωρίς υπόθεση να διακρίνει από τις ενδείξεις των δεδομένων τις σημαντικές επιρροές, ή εκ των προτέρων να επιλέξει ένα αναλυτικό μοντέλο και να διερευνήσει πού οι υποθέσεις για τους καθοριστικούς παράγοντες που το μοντέλο προτείνει επιβεβαιώνονται και πού διαψεύδονται.

Εδώ η επιλογή ήταν η μέση οδός, κυκλική με την έννοια ότι εμπειρικά δεδομένα αξιολογήθηκαν αρχετές φορές, με φόντο διαφορετικές κάθε φορά ερμηνευτικές μεταβλητές, για την επιλογή των τελικών υποθέσεων όπως αυτές διατυπώνονται από κυρίαρχες θεωρητικές προσεγγίσεις.

Οι πολιτικές ανοιχοδομήσεις χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με το σχετικό πεδίο, τα μέσα, τους στόχους και τους εμπλεκόμενους φορείς, ως εξής:

- α. Πολιτικές αποκατάστασης οικιστικού πλούτου
- β. Έργα υποδομής και αναπτυξιακά
- γ. Οικονομικές και κοινωνικές παροχές

Για τη χρονική κατηγοριοποίηση προβλέφθηκαν τρεις φάσεις ανάλογα με το ποιο ζήτημα αιχμής ήταν το κυρίαρχο, και σύμφωνα με την εξέλιξη του προγράμματος (σκηνές, λυόμενα, οριστική αποκατάσταση). Έτσι, ο συνδυασμός των πεδίων πολιτικής και των χρονικών φάσεων οδήγησε στη συγχρότηση μιας αναλυτικής μήτρας εννέα μερών, τα οποία αποτελεσαν και τις βασικές μονάδες οργάνωσης και αξιολόγησης των δεδομένων.

Οι τελικές υποθέσεις ήταν ότι οι πολιτικές αποκατάστασης μπορούν να ερμηνευτούν:

1. Με όρους «προσφοράς» (πολιτικές που αποδρέουν εκ των έσω, από κυβερνητικές πρωτοβουλίες) και

2. Εναλλακτικά ή συμπληρωματικά με όρους «ζήτησης» (πολιτικές που εκφραίενται από πιέσεις ασκούμενες από εξω από το «μαύρο χουτί»).

Η πρώτη από τις υποθέσεις αντιστοιχεί στην ελίτ εκδοχή για το ρόλο του κράτους ως ενός partisan θεσμού, ελεγχόμενου από δημοκρατικά εκλεγμένους πολιτικούς (democratic elitism version of externally controlled models of the elite theory of the state, Dunleavy, O' Leary 1985).

Στα πλαίσια της διερευνούνται τόσο οι πρωτοβολίες της κεντρικής κυβέρνησης, όσο και ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στο πρώτο η τοπική αυτοδιοίκηση θεωρείται ως αυτοτελές κέντρο απόφασης. Στο δεύτερο ως μέρος του κυβερνητικού μηχανισμού, με δυνατότητα επιρροής των αποφάσεων του κέντρου. Η αξιολόγηση γίνεται με βάση την τυπολογία των Rubins και Barbee (1985) για τις τοπικές επιλογές, με βάση:

- τα χριτήρια της δυνατότητας για δράση,
- της ύπαρξης λόγων για την ενεργοποίησή της,
- τη γνώση του «δέον γίγνεσθαι»,
- του βαθμού της πολιτικής ενημέρωσης και οξυδέρκειας.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις διακυβερνητικές (κέντρο – τοπική αυτοδιοίκηση) σχέσεις, στις ενδοκυβερνητικές αντιθέσεις καθώς και στα οργανωτικά χαρακτηριστικά της όλης προσπάθειας.

Η δεύτερη υπόθεση είναι πιο κοντά στο θεωρητικό μοντέλο του κράτους ως «ανεμοδείκτη» που αποτελεί την πλουραλιστική εκδοχή για το κράτος ως θεσμού μηδενικής υπόστασης (cipher image, Dunleavy, O' Leary, 1985).

Και εδώ η ανάλυση εστίασε τόσο το επίπεδο των αιτημάτων που απευθύνθηκαν στο κέντρο, όσο και αυτών που αφορούσαν την ίδια την τοπική αυτοδιοίκηση.

Στο σύνολό τους οι ομάδες πιέσεως περιορίστηκαν κατά κάποιον τρόπο στην εκμάσευση κάποιων προσθετων παροχών, κατά έναν αυξητικό (incremental) τρόπο, κυρίως στην πρώτη και δεύτερη φάση.

Η πίεση που ασκείται κατανέμεται ανισομερώς στους διάφορους τομείς. Καθοριστικός παράγοντας αυτής της διαφοροποίησης φαίνεται να είναι το είδος του κέρδους που οι πιέζοντες αναμένουν από την κινητοποίησή τους.

Ατομικές, σε αντίθεση με συλλογικές και άμεσες ή ορατές σε αντίθεση με απόμακρες και νεφελώδεις κατακτήσεις, φαίνεται να συγκινούν περισσότερο. Γεγονός κάντως είναι ότι εξαιτίας αυτής της διαφορικής έντασης των κινητοποιήσεων, αλλά και λόγω του εύρους των ίδιων των κυβερνητικών πρωτοβουλιών, δεν υπάρχουν σημαντικές περιπτώσεις, όπου η πίεση από τα εξω υποχρέωσε την κυβερνηση να διαβεί δρόμους που δεν είχε εξαρχής διανοηθεί.

Πιο αποτελεσματικός απ' αυτή την άποψη φαίνεται να είναι ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης. Η τελευταία λειτούργησε ταυτόχρονα ως μοχλός πίεσης προς το κέντρο για την προώθηση της δικαίας της αντιληψης για το τοπικό καλό, αλλά και ως διαμεσολαβητής των αιτημάτων των τοπικών φο-

ρέων προς το κέντρο. Ιδιαίτερο, τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση του αρχέγονου ρόλου της, ως μιας χωρικά προσδιορισμένης μονάδας συμφέροντος (*statially defined interest unit*).

Η εκτίμηση του σύνθετου ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης σ' όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου και σ' ό,τι αφορά το σύνολο σχεδόν των πολιτικών που αναπτύχθηκαν, οδήγησε αβίαστα στο αιόλουθο συμπέρασμα: Αν η σημερινή Καλαμάτα μπορεί να θεωρηθεί ως μια εξαιρετική από το συνηθισμένο ελληνικό σενάριο, όπου οι πολιτικές αποκατάστασης οδηγούν στην καλύτερη περίπτωση σε μπαλώματα ή στην απλή επαναφορά στο πριν την καταστροφή τημείο, τούτο οφείλεται κυρίως στο ζωηρό ενδιαφέρον της τοπικής κυβέρνησης και στη στήριξή της από κυβερνητικά στελέχη δεσμευμένα στην υπόθεση της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Γιατί ήταν αυτή η ελίτ που μπόρεσε να διαχρίνει μια αφετηρία και μια ευκαιρία για την υλοποίηση των στρατηγικών της επιλογών, εκεί που η συνηθισμένη εικόνα ήταν σε άλλες περιπτώσεις ένα τέλος και μια πληθώρα αναγκών χωρίς προοπτική.

Η τοπική αυτοδιοίκηση, παρά την πολιτική της συνάφεια με την ως το 1989 κυβέρνηση, σε πολλές περιπτώσεις μετέτρεψε τις αρχικά εινυηές δεσμεύσεις και υποσχέσεις σε πραγματικό διάβα ενός Ρουβίκωνα, απ' όπου η κυβέρνηση δεν μπορούσε να κάνει πίσω χωρίς να επωμιστεί τις πολιτικές ευθύνες.

Το «αντίταλον δέος» του Θουκυδίδη λειτούργησε μέσα στο ίδιο στρατόπεδο καθώς οι ενδοκυβερνητικές αντιθέσεις (οφειλόμενες κυρίως στη διαφορά ανάμεσα στα «appreciative systems» [Rhodes 1985] των δύο αντιπάλων κυβερνητικών μερίδων) ήταν αρκετά έντονες.

Ασφαλώς καθυστερήσεις, αναβολές και ματαιώσεις δεν αποφεύχθηκαν και πολλές φορές, όπως καταλόγιζε η «εσωτερική» αντιπολίτευση και πολύ περισσότερο η «άλλη πλευρά», το κυνήγι του οράματος σήμαινε ότι άμεσες και επείγουσες ανάγκες έμεναν ανικανοποίητες.

Άλλα γεγονός είναι ότι οι πολλές από τις πολιτικές που αναπτύχθηκαν στην πρώτη και δεύτερη φάση και το σύνολο σχεδόν της τρίτης, δεν θα υπήρχαν ή δεν θα είχαν υλοποιηθεί χωρίς την ενεργοποίηση της τοπικής αυτοδιοίκησης. Μια ενεργοποίηση που πρέπει να κατανοηθεί μέσα στο πλαίσιο της ασφυκτικής θέσης της τοπικής αυτοδιοίκησης ανάμεσα σε ένα προκρούστειο νομικό πλαίσιο και στις πιτυοχάμπειες αναγκαιότητες των καιρών.

Η εργασία ασφαλώς δεν εξαντλεί τα μαθήματα που θα μπορούσε να αντλήσει κανείς από την περίπτωση της Καλαμάτας.

Για τους παράγοντες που διαμόρφωσαν τις τελικές επιλογές και δεν προβλέπονται στις υποθέσεις που χρησιμοποιήθηκαν, εδώ χρειάζεται συμπληρωματική ανάλυση.

Άλλα και για δύος δεύχνουν να υποτάσσονται στα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν εδώ, εναλλακτικές προσεγγίσεις, ίσως αποδειχτούν πιο κατάλληλες.

Ωστόσο πολύ πιο σημαντική είναι η ανάληψη συγχριτικής δουλειάς που θα μπορούσε να ρέξει φως στους παράγοντες εκείνους που καθορίζουν την απόσταση ανάμεσα σε μια αναπόφευκτη καταστροφή ως την ευκαιρία για ορθολογιστικότερες επιλογές και σε μια καταστροφή ως ένα τέλος χωρίς προοπτική άλλη από αυτή των «προσωρινών» λύσεων. Έτσι κι αλλιώς «ουδέν κακόν αιμιγές καλού» και στην ελληνική περίπτωση ο σχεδιασμός της αντίστοιχης δημόσιας πολιτικής φαίνεται να είναι αρκετά ανεπαρκής για να αποδείξει τη δεύτερη διάσταση σε περίπτωση που το απευκταίο είναι συχνά αναπόφευκτο.

Παραχολούθηση και αξιολόγηση ολοκληρωμένων και λειτουργικών προγραμμάτων ανάπτυξης (Υπόδειγμα βασικών δεικτών με εφαρμογή στα μεσογειακά ολοκληρωμένα προγράμματα)

**Μεταπτυχιακή εργασία, Ινστιτούτο Περιφερειακής ανάπτυξης, Πάντειο
Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1990**

**ΕΛΕΝΗ ΜΟΣΕΝΙΓΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΡΙΓΑ**

Κίνητρο για την εργασία αυτή, η οποία αναφέρεται στην αξιολόγηση ολοκληρωμένων και λειτουργικών προγραμμάτων ανάπτυξης, αποτέλεσε η υιοθέτηση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης στην οποία τέθηκε η έννοια της ολοκληρωμένης δράσης καθώς και η εμπειρία από το σχεδιασμό, εφαρμογή και αξιολόγηση των μεσογειακών ολοκληρωμένων προγραμμάτων (ΜΟΠ), τα οποία αποτέλεσαν προπομπό των ολοκληρωμένων δράσεων.

Στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη περιλαμβάνονται οι βασικές αρχές των οποίων η εφαρμογή αποτελεί ουσιαστική προϋπόθεση για να επιτευχθεί η απελευθέρωση της αγοράς.

Οι βάσεις της συλλογιστικής που αναπτύχθηκε σε αυτήν είναι απλές.

Οι συνθήκες για την ενιαία αγορά είναι αδύνατον να υπάρξουν, αν δεν δημιουργηθούν, παράλληλα και ταυτόχρονα, οι συνθήκες για ενιαίο οικονομικό και κοινωνικό χώρο – εξ ου και η ανάγκη προγράμματος για την επίτευξη της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής. Η επίτευξη του ενιαίου οικονομικού και κοινωνικού χώρου προϋποθέτει την αναθεώρηση των διαρθρωτικών μέσων της κοινοτικής παρέμβασης – δηλαδή των Διαρθρωτικών Ταμείων και των χρηματοδοτικών δανειοδοτικών μηχανισμών. Βασικός άξονας των προτάσεων της Επιτροπής για την αναθεώρηση των κοινοτικών χρηματοδοτικών παρεμβάσεων είναι η αναγκαιότητα αποτελεσματικής και όχι απλώς ισχυρής κοινοτικής παρουσίας.

Η κοινοτική παρέμβαση πρέπει να έχει πραγματικό οικονομικό αποτέλεσμα. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός πρέπει να γίνουν μια σειρά από ποιοτικές και ποσοτικές μεταβολές στον τρόπο λειτουργίας των Ταμείων, που θα αποβλέπουν στη μετατροπή τους από απλά όργανα ανακατανομής κάποιων πόρων, σε κεντρικά μέσα προώθησης της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Από την παραπήρηση έχει φανεί ότι η ανεξαρτησία της δράσης ορισμένων ενεργειών, μέσω μεγάλων ή πολύ μικρών μεμονωμένων προγραμμάτων, δεν έφερε την πραγματοποίηση των επιδιωκόμενων σκοπών, ούτε μεγιστοποίησε το αποτέλεσμα (π.χ. καταχερματισμός και αλληλοσυγχρουόμενες ενέργειες). Έτσι στο χώρο των ευρωπαϊκών κοινοτήτων αποφασίστηκε να εφαρμοστούν ολοκληρωμένες δράσεις διακρατικού προγραμματισμού. Επ' ευκαιρία του 1992 αποφασίστηκε η αναμόρφωση των Διαρθρωτικών Ταμείων έτσι ώστε να επιτευχθεί το μέγιστο αποτέλεσμα των πολιτικών συνοχής.

Οι ποιοτικές και ποσοτικές μεταβολές της αναμόρφωσης των Διαρθρωτικών Ταμείων αναφέρονται:

- α. Στη συγκέντρωση των πόρων τους σε συγχεκριμένους στόχους.
- β. Στη λειτουργική συγκέντρωσή τους στις περιοχές εκείνες που με κοινοτικά και δχι εθνικά κριτήρια είναι πράγματι οι λιγότερο αναπτυγμένες.
- γ. Στην αύξηση των πόρων τους (διπλασιασμός στη διάρκεια μιας πενταετίας).
- δ. Στην εισαγωγή του προγραμματισμού ως νέα μέθοδο δράσης (βασική ποιοτική αλλαγή).
- ε. Στην από κοινού (όλων των ενδιαφερόμενων μερών) διενέργεια ελέγχου-παρακολούθησης-αξιολόγησης.

Επιλέγεται ως μοντέλο ανάπτυξης η συνολική ενδογενής ανάπτυξη η οποία δίνει έμφαση:

- Στη συμπληρωματικότητα των δράσεων (κοινοτικών και κρατών-μελών).
- Στη συνεργασία-διαβούλευση μεταξύ κράτους και Κοινότητας.
- Στην ολοκληρωμένη προσέγγιση με μέσο το ολοκληρωμένο πρόγραμμα.
- Στην καθιέρωση μηχανισμού παρακολούθησης και αξιολόγησης των προγραμμάτων.

Για τις μεσογειακές χώρες και την Ελλάδα ειδικότερα, το όλο θέμα του συντονισμού των δράσεων των Διαρθρωτικών Ταμείων συνδέεται με την εφαρμογή των ΜΟΠ, μέσα από τα οποία και κατά τη διάρκεια υλοποίησής τους, δηλαδή μέχρι το 1992, θα διελθει και η αναμόρφωση των Διαρθρωτικών Ταμείων

Τα ΜΟΠ συνιστούν μια προσπάθεια αντιμετώπισης των προβλημάτων των νότιων και καθυστερημένων περιοχών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας που οξύνθηκαν από τη διεύρυνση με τις ιβηρικές χώρες.

Τα ΜΟΠ επινοήθηκαν ως πολυετή προγράμματα με μέση διάρκεια 7 ετών, που αποτελούνται από μέτρα που αφορούν το σύνολο των τομέων δρα-

οπηριότητας, αλληλένδετα και συμπληρωματικά μεταξύ τους, προσαρμοσμένα στις πραγματικές συνθήκες των εξεταζόμενων περιοχών και σύμφωνα με τις υπόλοιπες κοινοτικές πολιτικές, ιδίως της ΚΕΠ.

Ιδιαίτερα τονίζεται:

Ο ολοκληρωμένος χαρακτήρας των δράσεων των ΜΟΠ, δηλαδή η συγχέντρωση των χρηματοδοτικών πόρων και των ενεργειών σε συγκεκριμένους και αλληλοσυμπληρούμενους στόχους οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Υπό αυτή, την έννοια τα ΜΟΠ αποτελούν προπομπό των λειτουργικών προγραμμάτων των Διαρθρωτικών Ταμείων που προαναφέρθηκαν.

Οι διαδικασίες διαβούλευσης μεταξύ ΕΟΚ, χρατών-μελών και τοπικών φορέων ανάπτυξης κατά τη συγκράτηση και εφαρμογή των ΜΟΠ.

Τα συστήματα παρακολούθησης και αξιολόγησης της υλοποίησης των ενεργειών που επιχειρούν να μην αποτελούν αστυνόμευση από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αλλά συστηματική προσέγγιση εφαρμογής και αναπροσαρμογής δράσεων.

Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το τελευταίο αναπτύχθηκε μια μεθοδολογία παρακολούθησης και αξιολόγησης των ΜΟΠ η οποία πρωτοιστορούμενη ήταν κατά τη σύμβαση του ΜΟΠ Κρήτης όπου προσχεδιάστηκε ένα σύστημα που με προσαρμογές θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για τα άλλα ΜΟΠ όλων των χωρών που ωφελούνται από αυτά.

Το πρότυπο σύστημα αναπτύσσει μια σειρά προτάσεων που αφορούν:

α. τη συλλογή και επεξεργασία των βασικών χρηματοδοτικών δεδομένων·

β. την ανάπτυξη μιας μεθοδολογίας παρακολούθησης των προγραμμάτων·

γ. την ανάλυση των επιπτώσεων των μέτρων που εφαρμόζονται στα πλαίσια των προγραμμάτων·

δ. τον καθορισμό των ρόλων και των επιπέδων ευθύνης των συμμετεχόντων.

Το πρότυπο αναπτύχθηκε για να εξυπηρετήσει την ίδια τη λειτουργία ολοκλήρωσης. Με στόχο να μπορέσει το σύστημα να εξάγει πληρέστερα τα αποτελέσματά του, η Επιτροπή πρότεινε τη λειτουργία του Συμβούλου-Αξιολογητή. Η ελληνική εμπειρία από την αξιολόγηση των ΜΟΠ έφερε στο φως σημαντικές αδυναμίες της λειτουργίας της αξιολόγησης που κύρια προκύπτουν:

- από τη δομή του περιεχομένου των ΜΟΠ·
- από την ανεπαρκή πρόσβαση σε στοιχεία·
- από τις σχέσεις μεταξύ αξιολογητών και παραγόντων που διαχειρίζονται τα ΜΟΠ·
- από τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε.

Η διαπίστωση των αδυναμιών αυτών μας οδήγησε στη διαπίστωση προτάσεων σχετικά με τη μεθοδολογία, το περιεχόμενο και την οργάνωση της παρακολούθησης και αξιολόγησης.

Το όλο θέμα προσεγγίστηκε με βάση ένα θεωρητικό πλαίσιο αξιολόγησης του οποίου βασικά στοιχεία είναι:

1. Η αλληλένδετη σχέση των διαδικασιών παρακολούθησης και αξιολόγησης.

2. Η διαπίστωση της ανάλυσης υιοθέτησης ενός κοινού πλαισίου αξιολόγησης για ολοκληρωμένες δράσεις παρόμοιου χαρακτήρα (όπως συμβαίνει με όλα τα Περιφερειακά ΜΟΠ).

3. Ο καθορισμός της κατηγορίας της αξιολόγησης που θα ακολουθήσει ανάλογα με τη φάση υλοποίησης του προγράμματος (στην παρούσα φάση υλοποίησης των ΜΟΠ ενδειχνύεται η τρέχουσα αξιολόγηση).

4. Η διάχριση της διαδικασίας της αξιολόγησης σε τρεις φάσεις:

- προετοιμασία για αξιολόγηση·

- διενέργεια της αξιολόγησης·

- προτάσεις-εισηγήσεις που προκύπτουν από την αξιολόγηση.

Κατά την παρούσα φάση των ΜΟΠ και λόγω της μέχρι σήμερα κατάστασης στη διαδικασία της αξιολόγησης η εργασία που επιχειρήθηκε επικεντρωθηκε βάσει του προαναφερθέντος θεωρητικού πλαισίου, στη φάση της προετοιμασίας για αξιολόγηση, στην οποία πιστεύουμε ότι δεν έχει δοθεί ιδιαίτερη σημασία.

Προτείνεται λοιπόν η μεθοδολογία κατάρτισης ενός φύλλου εργασίας αξιολόγησης που θα λαμβάνει υπόψη:

- την πρόβλεψη και καταγραφή των προϋποθέσεων για αποδοτική εφαρμογή των μέτρων των ΜΟΠ και συναφώς οποιουδήποτε άλλου ολοκληρωμένου ή λειτουργικού προγράμματος και θα καταλήγει:

- στην κατάρτιση δεικτών που θα αποτυπώνουν την κατάσταση των μέτρων του ολοκληρωμένου προγράμματος σε μια χρονική βάση και θα αποτελούν τη βάση σύγκρισης με ένα μελλοντικό ex post set δεικτών, για εξαγωγή ουσιαστικών συμπερασμάτων.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη σύνταξη του φύλλου εργασίας αξιολόγησης βασίζεται στην ανάγκη για περιοδικό έλεγχο των αποτελεσμάτων των φάσεων εφαρμογής των συγκεκριμένων μέτρων των προγραμμάτων.

Ο έλεγχος αυτός μπορεί να επιτευχθεί με την επεξεργασία ορισμένων δεικτών φυσικής πρόσδου, οι οποίοι θα συνθέτουν τα πρωτογενή στοιχεία που θα συγκεντρώνονται π.χ. σε μια τράπεζα δεδομένων. Για να υπάρχει μέτρο σύγκρισης των αποτελεσμάτων χρίνεται αναγκαίος ο προσδιορισμός μιας μορφής τυποποίησης δεικτών.

Σημείο εκκίνησης για τη διαδικασία αυτή αποτέλεσε η προσπάθεια ομαδοποίησης των μέτρων των προγραμμάτων σύμφωνα με την ομοιογένειά τους ή τη συνάφειά τους, όσον αφορά το περιεχόμενό τους.

Καταγράφοντας όλα τα μέτρα του ΜΟΠ Κρήτης δημιουργήθηκαν έξι ομάδες δημοιών ή συναφών μέτρων. Επόμενη κίνηση ήταν η καταγραφή δεικτών ανά ίδιο ή συναφές μέτρο της ομάδας επαγγελματικής κατάρτισης του ΜΟΠ Κρήτης και δειγματοληπτικά στα άλλα ΜΟΠ. Από τη σύγκριση των

μεμονωμένων δεικτών των μέτρων προέκυψε ότι τα περισσότερα στοιχεία τους είναι κοινά, επομένως ότι οι σχετικοί δείκτες μπορούν να τυποποιηθούν. Οι ενδεχόμενες διαφορές δεικτών (περιπτώση μέτρησης ειδικών αποτελεσμάτων ανά μέτρο) μπορεί να αντιμετωπιστεί με την πρόβλεψη ειδικών δεικτών.

Επίσης η διερεύνηση τρόπου μέτρησης των αποτελεσμάτων ανά μέτρο, έδειξε ότι μπορεί να προβλεφθεί μια κατηγορία ενδιάμεσων δεικτών που να εκφράζουν τις προϋποθέσεις που πρέπει να ισχύουν για την αποδοτική εφαρμογή των μέτρων: ειδικές προϋποθέσεις μπορούν να προβλεφθούν στις περιπτώσεις που ιδιαιτερότητες στην κοινωνικοοικονομική κατάσταση της περιοχής ή ακόμη και ενδεχόμενες συγκρούσεις με άλλες ενέργειες, το επιβάλλουν. Η πρόβλεψη της κατηγορίας των ενδιάμεσων δεικτών-προϋποθέσεων θεωρούμε ότι είναι μεγάλης σημασίας στο βαθμό που διερευνά τις δυσκολίες και τους ειδικούς όρους εφαρμογής κοινωνικοοικονομικών μέτρων σε ένα δεδομένο, οικονομικό, κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον.

Οι δείκτες που προκύπτουν από την εφαρμογή της μεθοδολογίας που αναπτύχθηκε μπορούν να είναι γενικής ισχύος στην Ελλάδα και ίσως διεθνώς στο μέτρο που αφορούν τους συνήθως κοινούς επιμέρους στόχους αναπτυξιακών προγραμμάτων. Επομένως η εργασία που επιχειρείται υπερβαίνει τα δρια διαμόρφωσης δεικτών που μπορούν να εφαρμοστούν στα ΜΟΠ. Αντίθετα πρόκειται για μια άσκηση με την ευκαιρία εφαρμογής των ΜΟΠ, η οποία μπορεί να αποδειχθεί και ευρύτερα χρήσιμη.

Αν και η αξιολόγηση είναι συνθετότερη εργασία από την κατάρτιση δεικτών που να συνθέτουν αντιρροσωπευτικά τα πρωτογενή στοιχεία, είναι η πρώτη προϋπόθεση για μια αποδοτική αξιολόγηση. Με αυτό το σκελτικό η παρούσα εργασία μπορεί να συνεισφέρει στην κάλυψη ενός σημαντικού κενού που υπάρχει στην Ελλάδα σε διάφορά την εξέταση τρόπων αποτελεσματικής παρακολούθησης και αξιολόγησης.

ΜΟΡΦΗ ΦΥΛΛΟΥ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

ΜΟΠ:

Τίτλος του Ολοκληρωμένου Προγράμματος

Υποπρόγραμμα:

Αριθμός και τίτλος του Υποπρόγραμματος

Μέτρο:

Αριθμός και τίτλος του μέτρου

Περιεχόμενο:

Συνοπτική περιγραφή του αντικειμένου του μέτρου

Περιοχή εφαρμογής του μέτρου:

Πόλη, Νομαρχία, Περιφέρεια...

Δικαιούχοι:

Φορείς ή άτομα που είναι αποδέκτες της ενέργειας

Στόχοι:

Περιγραφή των επιδιώξεων με την εφαρμογή του μέτρου

Ενδιάμεσοι δείκτες – προϋποθέσεις για αποτελεσματική εφαρμογή των φυσικών δεικτών:

Προσδιορισμός των ενεργειών που προαπαιτούνται, τόσο για την υλοποίηση των δράσεων που απαρτίζουν το μέτρο, όσο και για την ανταπόκριση της εφαρμογής του μέτρου στους στόχους του υποπρογράμματος.

Γίνεται διάκριση μεταξύ «προϋποθέσεων γενικής ισχύος» και «ειδικών προϋποθέσεων».

Οι πρώτες ισχύουν για όλα τα μέτρα δρομού ή συναφούς περιεχομένου, ενώ οι δεύτερες εφαρμόζονται στις περιπτώσεις μέτρων τα οποία παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες οι οποίες τα διαφοροποιούν από τα λοιπά μέτρα της ίδιας κατηγορίας.

Εννοείται ότι για έναν περιορισμένο αριθμό μέτρων των οποίων το περιεχόμενο είναι εντελώς διαφορετικό από κάθε άλλο μέτρο, προβλέπονται ιδιαίτερες προϋποθέσεις.

Φυσικοί δείκτες:

Προσδιορισμός φυσικών δεικτών γενικής ισχύος και ειδικών, καθώς και ιδιαίτερων με τη λογική που αναπτύχθηκε σχετικά με τον προσδιορισμό των προϋποθέσεων. Οι φυσικοί δείκτες αποτυπώνουν την πορεία των ενεργειών σε μορφή φυσικών μεγεθών (εκροών).

Πηγές πληροφόρησης:

Αναφορά των διαθέσιμων πηγών ή τροπεζών δεδομένων από τις οποίες μπορούν να αντληθούν πληροφορίες και στατιστικά στοιχεία για την κατάρτιση των δεικτών.

Περιοδικότητα:

Χρονικά διαστήματα, κατά τα οποία νέα στατιστικά δεδομένα ή νέες πληροφορίες θα μπορούσαν να ενημερώσουν τους δείκτες.

Υπεύθυνος φορέας για τη συλλογή και διάδοση των πληροφοριών:

Επιτροπή Παρακολούθησης κάθε ΜΟΠ.

Τελική εκτίμηση:

Επήσια εκτίμηση από τον αξιολογητή κάθε προγράμματος.

**Χωροταξική κατανομή και κλαδική σύνθεση
των επενδύσεων του Ν.1262/82.**

**Μεταπτυχιακή εργασία, Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο
Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1988**

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Η εκπονηθείσα διπλωματική εργασία είχε σαν στόχο της τη διερεύνηση της χωροταξικής κατανομής και της κλαδικής σύνθεσης των επενδύσεων του Ν.1262/82. Έχοντας σαν δεδομένο την ανεπαρκή μέχρι σήμερα συστηματική παρακολούθηση των επιπτώσεων του Ν.1262/82 στην περιφερειακή ανάπτυξη, αποκτά πρόσθετο ενδιαφέρον, στο βαθμό που απαντά σε βασικά ερωτήματα τα οποία αφορούν το ζήτημα «επενδύσεις και περιφερειακή ανάπτυξη». Η διπλωματική εργασία σημειώνεται αφενός μεν στην ανάλυση-αξιολόγηση του θεσμικού πλαισίου, αφετέρου δε στην καταγραφή-ερμηνεία των στοιχείων επενδύσεων, που έχουν υπαχθεί στο νόμο σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο που έχουν ολοκληρωθεί. Έτσι λοιπόν επιχειρείται:

1. Παρουσίαση των βασικών αναπτυξιακών νόμων που ισχυσαν κατά καιρούς στην Ελλάδα με ταυτόχρονη παρακολούθηση της συμβολής τους στην υπόθεση της περιφερειακής ανάπτυξης (σε επίπεδο χώρας).
2. Ανάλυση του Ν.1262/82, των βασικών του στόχων και διατάξεων.
3. Αναλυτική παρουσίαση της χωροταξικής κατανομής των επενδύσεων του Ν.1262/82 και συχέτιση της χωροταξικής κατανομής των επενδύσεων του Ν.1262/82 με την κατανομή των επενδύσεων των άλλων αναπτυξιακών νόμων:
 - α. Σε επίπεδο νομών
 - β. Σε επίπεδο περιοχών

Στόχος της ανάλυσης σε επίπεδο περιοχών είναι η εξαγωγή διατυπώσεων για την επίδραση ή όχι των κινήτρων περιφερειακής ανάπτυξης του Ν.1262/82 στην ενθάρρυνση και οικονομική ενίσχυση των επενδυτών να κατευθύνουν τις επενδύσεις τους σε συγκεκριμένες περιοχές και κλάδους.

Καινοτομία της μελέτης είναι η προσθήκη στα στοιχεία του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, που αφορούν τις επενδύσεις οι οποίες υπάγονται στην πρώτη ομάδα κινήτρων (α' δέσμη: επιχορηγήσεις, επιδοτήσεις επιτοκίου, αυξημένες αποσβέσεις) και αυτών που υπάγονται στη δεύτερη ομάδα κινήτρων (β' δέσμη: φορολογικές εκπτώσεις και αυξημένες αποσβέσεις). Επισημαίνεται ότι με την προσθήκη αυτών των στοιχείων προσδιορίζεται το πραγματικό ύψος των επενδύσεων του Ν.1262/82. Η καινοτομία ωστιή είναι εξαιρετικά σημαντική γιατί επηρεάζει πολλαπλά τη χωροταξική κατανομή των επενδύσεων.

Οι ως τώρα δημοσιεύσεις, αναλύσεις στοιχείων επενδύσεων του Ν.1262/82, που έχουν παρουσιαστεί με απότερο σκοπό να δείξουν την αποτελεσματικότητα ή μη του Ν.1262/82, έχουν σημειωθεί χρησιμοποιώντας στοιχεία επενδύσεων μόνον της α' δέσμης και στην πλειοψηφία, στοιχεία εγκριθέντων επενδύσεων. Η συνολική παρουσίαση των στοιχείων (α' και β' δέσμης) δεν έχει σημασία μόνο για τη συνολική απεικόνιση των επενδύσεων του Ν.1262/82, όσο για την πληρέστερη, ακριβή ανάλυση των επιπτώσεων, επιδράσεων του νόμου στην αναχωροθέτηση των επενδύσεων.

4. Διερεύνηση της κλαδικής σύνθεσης των επενδύσεων του Ν.1262/82 με τη χρήση εξειδικευμένων δεικτών της περιφερειακής ανάλυσης, όπως οι συντελεστές συμμετοχής, διαφοροποίησης-εξειδίκευσης.

5. Αξιολόγηση της συμβολής και του βαθμού αποτελεσματικότητας του Ν.1262/82 στη βάση της συστηματικής αξιολόγησης της πολιτικής κινήτρων, τόσο ως προς τη χωροταξική ανακατανομή, όσο και προς την κλαδική αναδιάρθρωση των επενδύσεων.

Τα συμπεράσματα έχουν συνοπτικά ως εξής:

1. Χωροταξική κατανομή των επενδύσεων

Το περιφερειακό πρόβλημα της Ελλάδας ήταν και παραμένει σύμφυτο με τον τρόπο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και τις διαρθρωτικές της αδυναμίες. Έκφραση στο χώρο αυτών των αδυναμιών είναι από τη μια περιοχές με βιομηχανική παράδοση και υποδομή που συνεχίζουν ν προσελκύουν επενδύσεις, έχοντας σαν αποτέλεσμα τον υπερχορευσμό των κλαδικών δραστηριοτήτων και τις αυξημένες περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις και από την άλλη περιοχές με ανεπαρκή υποδομή που δεν συγκεντρώνουν παρά ελάχιστες επενδύσεις δευτερεύουσας σημασίας με ασήμαντο προωθητικό ρόλο στην υπόθεση της ανάπτυξης. Στην ουσία τα ισχύσαντα κατά καιρούς νομοσχέδια της περιφερειακής ανάπτυξης, χωρίς να λύνουν το πρόβλημα της άπνοιας των επενδύσεων σε συγκεκριμένες χωρικές ενότητες και της υπερσυγκέντρωσης σε άλλες, επιβράδυνναν απλά τη διαδικασία μετεξέλιξης του περιφερειακού προβλήματος.

Το πρόβλημα της υπέρμετρης συγκέντρωσης των επενδύσεων σε ορισμένες περιοχές της χώρας μας δεν είναι ανεξήγητο. Οι λόγοι για την έλλειψη ισορροπίας στη χωροταξική κατανομή των επενδύσεων είναι πολλοί: η άντιτη χωροταξική κατανομή του πληθυσμού και των παραγωγικών πόρων, η συγκέντρωση στα μεγάλα αστικά κέντρα των περισσότερων καταναλωτών, των κυριότερων κρατικών ή ημικρατικών υπηρεσιών, των τραπεζών και άλλων επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών, των περισσότερων στελεχών και του μεγαλύτερου μέρους του ειδικευμένου εργατικού δυναμικού, η απουσία ικανοποιητικής αστικής υποδομής και επαρκούς μεταφορικού δικτύου σε πολλές περιοχές, η οποία δυσχεραίνει την εγκατάσταση σ' αυτές βιομηχανικών μονάδων, καθώς και οι άλλοι λόγοι οι οποίοι εξετάζονται λεπτομερώς σε εξειδικευμένα συγγράμματα για τον τόπο εγκατάστασης των οικονομικών μονάδων.

Αναλύοντας τα στοιχεία επενδύσεων του Ν.1262/82 σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο¹ εξάγονται χρήσιμα συμτερόματα που σχετίζονται με τη χωροταξική κατανομή των επενδύσεων του Ν.1262/82 στο βαθμό που αυτός συνέβαλε ή όχι στην αναχωροθέτηση των επενδύσεων.

Η ανάλυση επιχειρείται σε τρία επίπεδα:

α. Στις επενδύσεις που αφορούν την α' δέσμη οικονομικών κινήτρων

β. Στις επενδύσεις που αφορούν τη β' δέσμη οικονομικών κινήτρων

γ. Στις συνολικές επενδύσεις (α' και β' δέσμη οικονομικών κινήτρων).

Πράγματι, παρατηρώντας τα στοιχεία κατά δέσμη, διαπιστώνουμε ότι στην α' δέσμη σημαντικό μέρος των επενδύσεων απορροφούν οι Γ και Δ περιοχές, ενώ στη β' δέσμη, οι Β περιοχές. Στο σύνολο των επενδύσεων και των δύο δεσμών ο συγκεκριμένος αριθμός τόσο σαν ποσοστό επενδύσεων (39.80%), όσο και σαν μέσο ποσοστό κατά νομό (5,68%) καθώς και σαν ποσό επενδύσεων/άτομο (πληθυσμός) (29240), δείχνει ότι την πρωτοκαθεδρία των επενδύσεων συγκεντρώνουν οι Β περιοχές.

Στην προσπάθειά μας να ερμηνεύσουμε τα στοιχεία που παραθέτουμε, σημειώνουμε ότι:

α. Οι Β περιοχές περιλαμβάνουν κυρίως τους αναπτυσσόμενους νομούς, οι περισσότεροι των οποίων βρίσκονται περιμετρικά των δύο πόλων ανάπτυξης Αθηνών και Θεσσαλονίκης, αν εξαιρεθεί η περιπτώση της πόλης της Ρόδου καθώς επίσης περιλαμβάνουν και τους νομούς Λάρισας, Μαγνησίας και Ηρακλείου, που αυτοτελούν μεγάλα αστικά κέντρα. Οι νομοί αυτοί διαθέτουν τη στοιχειώδη υποδομή, ενώ ταυτόχρονα βρίσκονται κοντά στις μεγάλες αγορές, συνεπώς έχοντας συγκριτικό πλεονέκτημα.

β. Στη β' δέσμη κινήτρων υπάγονται επενδύσεις που σχετίζονται κυρίως με την επέκταση-εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων, ενώ στην α' δέσμη με την ίδρυση των επιχειρήσεων.

Σύμφωνα με τα κίνητρα του Ν.1262/82 στη β' δέσμη δεν υπάρχουν κίνητρα για τις Α περιοχές, παρά μόνο για τις ειδικές επενδύσεις του άρθρου 9 του Ν.1262/82, γι' αυτό το λόγο άλλωστε, στα στοιχεία δεν καταχωρούνται επενδύσεις.

γ. Το γεγονός της μεγάλης χείρος της β' δέσμης από τους επενδυτές των Β περιοχών δεν είναι τυχαίο και μπορεί σ' ένα βαθμό να ερμηνευτεί από τη σημαντική ύπαρξη-λειτουργία επιχειρήσεων στις περιοχές αυτές, πολλές των οποίων πραγματοποιούν και κέρδη. Πρόκειται για επιχειρήσεις που επιθυμούν να επεκταθούν και να εκσυγχρονιστούν και, με δεδομένη την ύπαρξη κερδών και τις προσδοξίες για κέρδη στο μέλλον, κρίνουν ότι η υπαγωγή τους στη β' δέσμη θα τους συνέφερε περισσότερο.

Αντίθετα, οι επενδύσεις των Γ και ιδιαίτερα των Δ περιοχών, είναι κυρίως επενδύσεις για την ίδρυση επιχειρήσεων και όχι για επέκταση. Ο λόγος είναι προφανής: συμφέρει τον επενδυτή να κάνει χοήση της α' δέσμης

1. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, οι επενδύσεις της β' δέσμης ανέρχονται στο χρονικό διάστημα που εξετάζουμε (από την ίσχυ του Ν.1262/82 μέχρι 30.9.87) σε 97 δια., ενώ της α' δέσμης σε 37 δια.

στην περίπτωση της ίδρυσης μιας επιχείρησης παρά της β' δέσμης. Ο κίνδυνος της μη πραγματοποίησης κερδών από τη μια και η ανάγκη υποστήριξης του ρευστού χρηματικού του κεφαλαίου για να καλύψει τις αυξημένες του δωτάνες στην πρώτη φάση λόγω ανεπάρκειας ιδίων κεφαλαίων, από την άλλη, ωθούν τον επενδυτή στην προτίμηση της α' δέσμης.

δ. Σημαντικό στοιχείο, επίσης, αποτελεί και το γεγονός ότι οι επενδύσεις για ίδρυση επιχειρήσεων που υπάγονται στο Ν.1262/82 είναι μικρομεσαίες, γι' αυτό το λόγο άλλωστε και το συνολικό ύψος των επενδύσεων της α' δέσμης είναι σχετικά χαμηλό έναντι της β' δέσμης.

Θα πρέπει να σημειωθεί, τέλος, ότι μεταξύ των περιοχών υπάρχουν σοβαρές ανομοιογένειες, όσον αφορά το ύψος των επενδύσεων. Σε μια προσπάθεια εντοπισμού τους, χρησιμοποιούμε το συντελεστή Gini-Hirschman, ο οποίος αποκαλύπτει ότι οι μεγαλύτερες σχετικές ανομοιογένειες εμφανίζονται στις Γ περιοχές (10.24) ενώ στις άλλες περιοχές είναι μικρότερες (7 στις Β και 5.9 στις Δ). Δεν υπολογίσαμε το συντελεστή στις περιοχές Α για το λόγο ότι οι νομοί που περιλαμβάνει είναι ελάχιστοι, συνεπώς δεν θα είχε κανένα νόημα ο υπολογισμός του.

Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι στην πράξη ο Ν.1262/82 στην προσπάθειά του να συμβάλει στην ανακατανομή των επενδύσεων, και κατ' επέκταση στην περιφερειακή ανάπτυξη, ώθησε τελικά τις επενδύσεις εκεί όπου κριτήρια καθαρά οικονομικά (πέραν των κινήτρων του Ν.1262/82) θα τις οδηγούσαν ούτως ή άλλως. Στην ουσία, παραγωγικές επενδύσεις πραγματοποιούνται από φορείς της ιδιωτικής οικονομίας, όταν υπάρχει δυνατότητα ή τουλάχιστον προσδοκία κέρδους. Τέτοιες δυνατότητες, όπως θα προέκυπτε από μια εμπειρική ανάλυση, δεν υπάρχουν ομοιόμορφα στο χώρο και στους κλάδους της οικονομίας.

2. Το κριτήριο του χώρου

Αναφορικά με το κριτήριο του χώρου οι επενδυτές τελικά επιλέγουν εκείνες τις περιοχές που θα συγκεντρώνουν γι' αυτούς τον άριστο αν είναι δυνατόν συνδυασμό:

α. Των καλύτερων δυνατών προϋποθέσεων για εξασφάλιση μεγαλύτερου κέρδους (επαρκής υποδομή, διευρυμένη αγορά, άφθονο και φθηνό εργατικό δυναμικό, ελαχιστοποιημένο μεταφορικό κόστος χλπ.).

β. Τη δωρεάν παροχή μιας ικανοποιητικής οικονομικής υποστήριξης με απλές, βραχυπρόθεσμα αποδοτικές διαδικασίες, ανάλογα με τον τύπο της επιχείρησης μέσω των ευεργετικών κινήτρων ενός ευέλικτου θεσμικού πλαισίου.

Η περιορισμένη αποτελεσματικότητα του Ν.1262/82 να κατευθύνει τις επενδύσεις στους νομούς με τα ισχυρότερα κίνητρα, που είναι και από τους περισσότερο προβληματικούς της χώρας, γεννά ερωτήματα για το κατά πόσο τα κίνητρα ενίσχυσαν τις περιοχές με τα μεγαλύτερα προβλήματα οικονομικής ανάπτυξης.

Βασική προϋπόθεση της αποτελεσματικότητας του Ν.1262/82 με κριτήρια

περιφερειακά, χωρίς να περιορίζεται η αναπτυξιακή διάσταση, είναι η μεγαλύτερη διαφοροποίηση των ποσοστών επιχορήγησης μεταξύ των περιοχών. Το χωροταξικό κριτήριο αποδυναμώνεται τελικά, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που οι νέες μονάδες αδυνατούν να αντεπεξέλθουν στις προϋποθέσεις που ορίζει η Υπουργική Απόφαση περί καθορισμού κριτηρίων για το ύψος της επιχορήγησης (απασχόληση, συναλλαγματικό κόστος της επένδυσης, ίδια συμμετοχή, επενδυτικός κλάδος κ.ά.).

Παράλληλα με τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για την ένταξη ενός νομού σε μια από τις τέσσερις περιοχές κανήτρων ή και σε δύο, πρέπει να χρησιμοποιηθεί ακόμη ένας μηχανισμός υπό τη μορφή δείκτη παρακολούθησης της πορείας υλοποίησης των επενδύσεων του Ν.1262/82. Η ποσοτική διάσταση του δείκτη θα καθορίζεται με ικανό αριθμό επενδύσεων σημαντικού ύψους και αξιόλογης συμβολής στην προώθηση της απασχόλησης. Ο δείκτης θα ελίσσεται παράλληλα με τα χωροταξικά κριτήρια συντελώντας στην αύξηση των ποσοστών επιχορήγησης στις περιπτώσεις που οι επενδυτές απονούν στην πραγματοποίηση επενδύσεων.

Το παραπάνω κριτήριο καθιστά την ανάγκη επαναπροσδιορισμού των περιοχών με ευρύτερα κίνητρα, τα οποία ανά τακτά διαστήματα πρέπει να ελέγχονται και να αναπροσαρμόζονται στις νέες συνθήκες και τα επενδυτικά δεδομένα. Να επαναλάβουμε ότι ένα από τα πλέον ενδεδειγμένα κριτήρια μιας πιθανής ανακατάταξης των νομών με στόχο τον επανακαθορισμό των περιοχών θα ήταν ο δείκτης για κάθε νομό ή για κάθε διαμέρισμα του νομού. Ο δείκτης αυτός θα λειτουργεί συμπληρωματικά με τους χωροταξικούς δείκτες και θα ισορροπεί τις έως τώρα υπάρχουσες ανισότητες ή ανομοιομορφίες.

Οι μέχρι τώρα κατατάξεις των νομών γίνονταν, αφού λαμβάνονταν υπόψη όλοι οι ώλλοι δείκτες γενικής ανάπτυξης. Διαπίστωσή μιας είναι, ότι προκειμένου να προσεγγίσουμε μια προβληματική έως τώρα κατάσταση (άπνοια επενδύσεων, άνιση χωροταξική κατανομή), θα πρέπει πρώτα απ' όλα να εξετάσουμε και να αξιολογήσουμε την ίδια την προβληματικότητά της μέσα από την ανταπόκριση των επενδυτών. Η ενδοσκόπηση αυτή θα μιας επιτρέψει να λειτουργήσουμε παρεμβατικά στον επιθυμητό βαθμό που πρέπει, ώστε να ενθαρρύνουμε τους επενδυτές να προχωρήσουν σε επενδύσεις στις μειονεκτικές περιοχές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τίθεται σαν στόχος η εξάλειψη κάθε μορφής ανισοτήτων. Σε μεγάλο βαθμό άλλωστε, οι χωροταξικές ανισότητες εκφράζονται τις δυναμικές διαχωρικές διαφοροποιήσεις που αποτελούν σε πολλές περιπτώσεις συγκριτικά πλεονεκτήματα των περιοχών αυτών. Η λογική αυτή εναπόκειται στη νομιστέλεια των κανόνων της ελεύθερης αγοράς, σημείο που ο προγραμματισμός της περιφερειακής ανάπτυξης πρέπει να γνωρίζει καλά και να υπολογίζει σωστά.

3. Η κλαδική σύνθεση των επενδύσεων

Αναφορικά με τη συμβολή του Ν.1262/82 στην κλαδική αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων παρατηρούμε ότι απέναντι στις στρατηγικές ανάπτυξης με κύ-

ριο προσανατολισμό τις κλαδικές προτεραιότητες που προκύπτουν από μελέτες, έστω κι αν δεχθούμε ότι κινήθηκε ο νόμος και τις έλαβε υπόψη, το αποτέλεσμα που προέκυψε δεν δικαιώνει τις προσδοκίες, του νομοθέτη. Οι επενδύσεις τελικά κατευθύνονται σε κλάδους με αρνητική υποχωτάσταση εισαγωγών και σημαντική υστέρηση έναντι της ανάπτυξής τους στις χώρες της ΕΟΚ. Ταυτόχρονα είναι κλάδοι παραδοσιακοί, αδύνατοι να αντεπεξελθουν στο σκληρό ανταγωνισμό στα πλαίσια της ανοιχτής αγοράς του 1992.

Το γεγονός ότι οι επενδύσεις κατευθύνονται σε κλάδους με αρνητική αποδοτικότητα ίδιων κεφαλαίων εξηγείται από το γεγονός της ύπαρξης στους κλάδους αυτούς της στοιχειώδους υποδομής και παράδοσης. Έτσι παρά την αρνητική αποδοτικότητα ίδιων κεφαλαίων κατευθύνονται πολλές επενδύσεις στους φθίνοντες αυτούς κλάδους που στοχεύουν χυρίως στην κάλυψη της εγχώριας ζήτησης για καταναλωτικά αγαθά.

Η διατίστωση ότι οι επενδύσεις συγκεντρώνονται σε φθίνοντες κλάδους, μαζί προβληματίζει μεταξύ των όλων και για τις κατευθύνσεις που πρέπει να ακολουθεί μια ολοκληρωμένη πολιτική κινήτρων, η οποία αφενός μεν πρέπει να θέτει στόχους αναπτυξιακούς-χωροταξικούς, αφετέρου πρέπει να κατευθύνει τις επενδύσεις σε κλάδους όπου υπάρχουν περιθώρια κέρδους, για να λειτουργεί κατ' αυτόν τον τρόπο η διαδικασία του επιταχυντή.

Πράγματι, διαφορετικά σχεδιάζονται τα κίνητρα που έχουν πρώτη επιδίωξη τη βιομηχανική ανάπτυξη και διαφορετικά εκείνα που αποβλέπουν πρώτιστα στην περιφερειακή ανάπτυξη. Στην πρώτη περίπτωση η επιδίωξη είναι περισσότερο οικονομική και αναπτυξιακή, ενώ στη δεύτερη η επιδίωξη είναι συνθετική, κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική. Εξετάζοντας λεπτομερειακά το Ν.1262/82 παρατηρούμε ότι στα κίνητρα της α' δέσμης συνυπολογίζονται οι προτεραιότητες ενίσχυσης με βάση τον επενδυτικό κλάδο, στα κίνητρα της β' δέσμης (όπου και το τριτλάσιο ύψος επενδύσεων) παρατηρείται απουσία κλαδικού κινήτρου (ύπαρξη καθ' ολοκληρώσαν του χωροταξικού).

Στο βαθμό που το γεγονός της συγκέντρωσης των επενδύσεων στους παραδοσιακούς κλάδους της μεταποίησης αυτοτελεί ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα βιομηχανικής ανάπτυξης της χώρας μας, τονίζει την αναγκαιότητα για τον επαναπροσδιορισμό της περιφερειακής οργάνωσης της χώρας, τη χωροταξική πολιτική και τις κλαδικές προτεραιότητες στα πλαίσια μιας νέας βιομηχανικής πολιτικής με μακροπρόθεσμους στόχους και ευρείς προσανατολισμούς.